

Rajko Bratož

ZGODNJEKRŠČANSKA CERKEV V MAKEDONIJI
IN NJEN ODNOS DO RIMARazširjeno besedilo referata na 5. zborovanju Zveze društev
za antične študije Jugoslavije 26. — 29. 9. 1989 v Skopju.

Pisanje orisa zgodovine zgodnjejkrščanske dobe na ozemlju Makedonije s težiščem na teritoriju današnje republike Makedonije je spričo dinamičnega zgodovinskega razvoja, zaradi nekaterih nejasnih in težko razložljivih virov ter zaradi neujemanja antične upravne razdelitve z današnjim prostorskim okvirom dokaj zahteven in tvegan izziv. Obravnavano ozemlje je namreč v poznoantični dobi, ki nas tukaj posebej zanima, pripadalo vsaj štirim različnim provincam, od katerih sta samo dve kotčasni tvorbi (Macedonia Salutaris na prehodu iz 4. v 5. stoletje pretežno na področju današnje zahodne Makedonije ter Macedonia Secunda z glavnim mestom Stobi v srednjem toku Vardarja in pritokov, ki se pojavlja v virih okvirno od srede 5. stoletja do leta 535) imeli težišče na tem ozemlju in sta skoraj v celoti ležali v njegovem obsegu. Ostale province so segale sem le z manjšim delom in so imele z izjemo Dardanije svoja središča drugod. Omenimo naj provinco Prvo Makedonijo z glavnim mestom Solunom, ki je zajemala pretežni del južnega in osrednjega makedonskega prostora (z mestom Heracleia Lyncestis, današnja Bitola), provinco Novi Epir z glavnim mestom Dyrrhachium (današnji Drač), ki je segala v skrajni zahodni del današnjega makedonskega prostora z mestom Lychnidus (današnji Ohrid), Dardanijo na severu z glavnim mestom Scupi (današnje Skopje), manjši severovzhodni del pa je spadal v provinco Sredozemsko Dacijo.¹

1. Začetki krščanstva

Za čas pred cesarjem Konstantinom imamo zelo malo zanesljivih podatkov o širjenju krščanstva. Precej bolje so poznane razmere v vzhodnem in južnem sosedstvu, v Trakiji, južni oziroma spodnji Makedoniji in v grških pokrajinah.² Dasi gre za področje v širšem zaledju Soluna s krščansko skupnostjo v apostolski dobi, moramo postaviti za celotno južnobalkansko področje ugotovitev, da se tu ni izoblikovala v 2. in 3. stoletju specifična krščanska duhovna kultura s pomembnimi središči ustvarjanja in z osebnotmi velikega formata, kot je bilo to značilno za več območij Vzhoda (Azijo, Sirijo, Egipt) in deloma Zahoda

¹ O poznoantični upravni razdelitvi južnobalkanskega prostora splošno gl. A. H. M. JONES, *The Later Roman Empire 284–602 AD*, Oxford 1973², 1456–1457; T. D. BARNES, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge (Mass.) — London 1982, 201 ss., zlasti 203, 207 in 220. Posebej o upravnem razvoju Makedonije gl. F. PAPAZOGLU, *Makedonski gradovi u rimsko doba*, Skopje 1957, 87–96. O nastanku, obsegu in razvoju upravnih enot Macedonia Salutaris in Macedonia Secunda gl. F. PAPAZOGLU, *La Macédoine Salulaire et la Macédoine Seconde*, Bulletin de la Classe des lettres et de sciences morales et politiques, Académie royale de Belgique 42, 1956, 115–124. Posebej za provinco Macedonia Secunda gl. J. R. WISEMAN, *The City in Macedonia Secunda*, v zborniku *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Collection de l'École française de Rome 77, Roma 1984, 289–314, zlasti 289–291.

² Za področje Trakije gl. R. PILLINGER, *Das Grabmal von Ossenovo (Bulgarien) im Rahmen des frühen Christentums der westlichen Schwarzmeerküste*, Anzeiger der Phil.-hist. Klasse der Österr. Akad. d. Wiss. 120, 1983, 195–215; EADEM, *Monumenti paleocristiani in Bulgaria*, Rivista di archeologia cristiana 61, 1985, 275–310; zbornik V. GJUZELEV — R. PILLINGER (Hrsg.), *Das Christentum in Bulgarien und auf der übrigen Balkanhalbinsel in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, Miscellanea Bulgarica 5, Wien 1987 (vsa tri dela z izčrpnimi navedbami starejše literature). O začetkih krščanstva v južnomakedonskih in grških deželah gl. A. FLICHE — V. MARTIN (red.), *Storia della Chiesa I*, Torino 1976 (3. ital. izd.), 133–137 (220–225); 221 (353). Od del v domačih jezikih gl. H. JEDIN, *Velika povijest Crkve I*, Zagreb 1972, 120 s.; 128; A. GEORGE — P. GRELOT s sodelavci, *Uvod v Sveto pismo Nove zaveze*, Celje 1982, 371 ss.; 405 ss.; J. DANIÉLOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkve I. Od začetkov do Gregorija Velikega*, Ljubljana 1988, 59 ss.

(poleg Rima zlasti za Afriko).³ V celi vrsti zgodnjih poročil o navzočnosti krščanstva v južnobalkanskem prostoru ne najdemo niti enega takega, ki bi ga mogli zanesljivo postaviti v obravnavani prostor.⁴ Med splošnimi pogoji za širjenje krščanstva moramo upoštevati tudi sestavo prebivalstva. Tako kot v makedonskih mestih, ki jih je obiskal apostol Pavel (Filipi, Solun, Beroja), je bila tudi v Stobih že od konca 1. stoletja dalje judovska skupnost, ki je razpolagala z dvema sinagogama.⁵ Zgodnja poročila o krščanskem misijonu v Solunu, pa tudi drugod v sosedstvu (v Ahaji, Epiru in Dalmaciji), ki se nanašajo na drugo polovico 1. stoletja,⁶ opravčujejo domnevo, da je bilo krščanstvo tudi v kontinentalnem zaledju Makedonije v velikih mestih, ki so imela dobre stike z metropolo Solunom (kot na primer Stobi), že tedaj vsaj kot ideja poznano.

Medtem ko se v večini podonavskih in balkanskih provinc prične zgodovina krščanstva s prvimi zanesljivimi podatki o mučencih iz dobe velikega preganjanja kristjanov, za današnje makedonsko ozemlje z izjemo Soluna, na katerega se navezuje izročilo o solunskih devicah mučenkah,⁷ nimamo zanesljivega, v antiko segajočega poročila niti za to dobo. Sklepati moremo, da so bile žrtve tudi na obravnavanem ozemlju, ki ga je v času preganjanja upravljal Dioklecijanov cezar Galerij, najbolj zagrižen nasprotnik kristjanov v vladarskem kolegiju.

Poleg izročila o solunskih devicah je legenda o sv. Erazmu iz Formije edini vir, ki postavlja življenje in delo nekega mučenca iz časa preganjanj kristjanov na obravnavano ozemlje. Ta legenda je ohranjena v dveh latinskih verzijah, starejši iz zgodnjega srednjega veka (morda že iz 6. stoletja?) in mlajši, ki jo je še kot montekasinski menih in poddiakon v letih 1078–1088 napisal kasnejši papež Gelazij II. (1118–1119).⁸ Ohranjeni sta tudi dve grški verziji: »passio« v rokopisu iz 11. stoletja, ki je grška verzija starejše latinske legende, in zapis, ki ga prinaša tiskana zbirka svetniških življenjepisov, tako imenovani Moshopoljski zbornik (1741/1742).⁹ Latinska »passio« je služila kot podlaga zahodnemu izročilu, ki ga zasledimo tudi v historičnih martirologijih in končno v Rimskem

³ Prim. A. v. HARNACK, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Wiesbaden s. a. (ponatis 4. izd. iz 1924), 786–793, zlasti 792 s.

⁴ Prim. G. GASPER, *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća*, Zagreb 1986, 21 ss.

⁵ W. POEHLMAN, *The Polycharmos Inscription and Synagogue I at Stobi*, *Studies in the Antiquities of Stobi III* (edd. B. ALEKSOVA – J. WISEMAN), Titov Veles 1981, 235–248; J. R. WISEMAN, *The City* (kot v op. 1), 296–301; prim. tudi N. DUVAL – V. POPOVIĆ, *Urbanisme et topographie chrétienne dans les provinces septentrionales de l'Illyricum*, *Actes du Xe congr. intern. d'archéol. chrétienne* (Thessalonique 1980), vol. I, Città del Vaticano – Thessalonike 1984, 541–579, zlasti 559.

⁶ Prim. Apostolska dela 17, 15–18, 18; 20, 1–6; Pismo Rimljanom 15, 19; Drugo pismo Timoteju 4, 10; A. v. HARNACK, *Die Mission*, 624; 786 ss.; A. FLICHE – V. MARTIN, *Storia della Chiesa I*, 219–221 (349–353); R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986, 33 s.

⁷ Izročilo o solunskih devicah mučenkah Agapi, Hioniji in Ireni je legendarno obarvano, vendar temelji na zanesljivih, v antiko segajočih poročilih. Slovenski prevod legende prinaša F. K. LUKMAN, *Kristusovi pričevalci* (priredil I. POJAVNIK), Celje 1983, 226–232, kompletno problematiko z vsemi viri in izbrano literaturo pa predstavlja N. di GRIGOLI, *Agape, Chione* (Chiona) e Irene, *Bibliotheca Sanctorum I*, Roma 1961, 303–304. Legenda se v eni kasnejši verziji navezuje tudi na Oglej: gl. H. DELEHAYE, *Étude sur le légendaire romain. Les saints de novembre et de décembre*, *Subsidia hagiographica* 23, Bruxelles 1936, 228 ss.; R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju*, 215 ss. To legendo je v 10. stol. v dramski obliki obdelala Hrocvita s komedijo *Dulcitius* (Patrologia Latina 137, 993–1002). O čaščenju solunskih devic mučenk na krščanskem Zahodu prim. H. QUENTIN, *Les martyrologes historiques du moyen âge*, Paris 1908, 59; 114; 423; 481.

⁸ Latinska legenda je objavljena v *Acta sanctorum*, Junii I, Parisiis – Romae 1867, 206–214 (D. Paperbroch); za ostale objave gl. *Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*, Bruxelles 1898–1899, vol. I, nr. 2578–2583. Latinsko legendo, katere avtor je kasnejši papež Gelazij II., je objavil O. ENGELS, *Die Hieronymuspassio Papst Gelasius' II.*, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 51, 1956, 16–33. Nekaj novejših literature: A. BALDUCCI, *Erasmo, vescovo di Formia*, *Bibliotheca sanctorum* 4, Roma 1964, 1288–1290; J. M. VESELÝ, *Sant'Erasmo di Formia o di Ochrida? Actes du Xe congr. intern. d'archéol. chrétienne* (Thessalonique 1980), vol. II, Città del Vaticano – Thessalonike 1984, 681–690; IDEM, *Sveti Erazmo od Formije*, *Sveti Erazmo formijski ili ohridski? Lihnid. Zbornik na trudovi 6. 1988*, Ohrid 1988, 53–68. Od slovenskih prispevkov gl. M. MIKLAUČIČ – J. DOLENC, *Leto svetnikov II*, Ljubljana 1970, 529–531.

⁹ Grško legendo je po rokopisu iz 11. stol. (Cod. Vat. 866, fol. 321–324) objavil F. HALKIN, *La légende grecque de saint Erasme*, *Analecta Bollandiana* 101, 1983, 5–17; gl. tudi F. HALKIN, *Bibliotheca hagiographica Graeca, Subsidia hagiographica* 8 a, Bruxelles 1958, vol. I, 182 s. Makedonski prevod grške legende, besedilo iz Moshopoljskega zbornika (faksimile in transkripcijo) z makedonskim prevodom in študijo je objavil H. MELOVSKI, *Dve žitja na sveti Erazmo-Lihnidski*, *Lihnid. Zbornik na trudovi 6. 1988*, 69–87.

martirologiju,¹⁰ grška »passio« pa je našla svoj odraz v različnih bizantinskih in slovanskih liturgičnih zapisih, da omenimo od slednjih samo Asemanov evangelij iz 10. ali 11. stoletja.¹¹ Jedro legende je v vseh variantah z delno izjemo one v Moshopoljskem zborniku isto. Gre za spis, sestavljen iz dveh precej podobnih delov. Erazem, škof v Antiohiji, je v času preganjanja kristjanov pod cesarjem Dioklecijanom zbežal v libanonske gore, preživel tam sedem let, bil aretiran, zaslišan od samega cesarja in strahovito mučen.¹² Pred izvršitvijo smrtne kazni ga je rešil iz ječe angel in ga z napotilom, naj se odpravi v Italijo, povedel v mesto Sidugridum (v starejši latinski varianti)¹³ oziroma v Ohrid (v legendi papeža Gelazija II.),¹⁴ v Loukridos (v grški legendi)¹⁵ oziroma »v veliko mesto Lychnidos« (v moshopoljskem zapisu).¹⁶ Tam je nastopil kot misijonar in dobrotnik, ki je na čudežen način po Kristusovem zgledu ozdravil več bolnikov in spreobrnil veliko število (40.000) domačinov. Ko je cesar Maksimijan zvedel za njegovo početje, ga je dal aretirati, nato ga je zaslišal in ga dal odvesti v Herkulov tempelj »ad civitatem Sirmitanam« (v latinski legendi)¹⁷ oziroma v mesto Sourmitana (v grški legendi).¹⁸ Tam je spreobrnil v krščanstvo še 30.000 ljudi, bil nato še enkrat zaslišan od samega cesarja in mučen. Pred smrtjo ga je iz ječe ponovno rešil angel Mihael in ga odvedel v (na?) »Curratium« (v starejši latinski verziji, domnevno Krk)¹⁹ oziroma v Drač (Dyrrhachion v grški verziji)²⁰ in v Gelazijevi latinski legendi²¹, kjer ga je že čakala ladja, s katero je odplul v Italijo, se naselil v Formiji in tam čez sedem dni umrl.²²

Zapis v Moshopoljskem zborniku²³ se od ostalih precej razlikuje. Prvi del legende, ki opisuje dogodke v Siriji, je skrčen na minimum, drugi del, ki opisuje dogodke v Iliriku, pa je precej spremenjen tako z ozirom na vsebino kot z ozirom na kraj dogodkov. Kot prva Erazmova postaja na poti v Ilirik se omenja tukaj Hermoupolis, nato kot glavno prizorišče dogajanja »veliko mesto Lychnidos«. Tu je Erazma zaslišal cesar Maksimijan, nato sledi epizoda v Zevsovem svetišču in ne v Herkulovem kot v prej omenjenih zapisih. Arhangel Mihael je Erazma rešil iz ječe in ga odvedel v mesto Phrymos v Kampaniji. Od tod se je

¹⁰ H. DELEHAYE, *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum*, Jun. 2, Acta sanctorum Novembris, Tomi II pars posterior, Bruxellis 1931, 298 s.; *Martyrologium Romanum*, Jun. 2, Propylaeum ad Acta sanctorum Decembris, Bruxellis 1940, 220; H. QUENTIN, *Les martyrologes historiques du moyen âge*, Paris 1908, 334; 429; 515; J. DUBOIS, — G. RENAUD, *Edition pratique des martyrologes de Bède de l'anonyme Lyonnais et de Florus*, Paris 1976, Jun. 3 (2); RABANUS MAURUS, *Martyrologium*, Jun. 2, ed. J. McCULLOH, *Corpus Christ. Cont. Mediaevalis* 44, Turnholt 1979, 53, v. 25–37; J. DUBOIS, *Le martyrologe d'Usuard*, Subsidiis haglographica 40, Bruxelles 1963, 240 (Jun. 3 (1)).

¹¹ Prim. H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 70 s.; V. MALENKO — P. KUZMAN, *Hermeleja*, Lihnid 6, 1988, 89–116, zlasti 90 s.

¹² Acta s. Erasmi 1–5 (Acta sanctorum Jun. I, 1867, 208 D — 209 C); O. ENGELS, *Die Herasimuspassio*, 21–25 (Passio s. Herasmi... edita a venerabili Gelasio papa II, c. 19–70); F. HALKIN, *La légende*, 6–9; H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 73 ss.

¹³ Acta, c. 6 (Acta sanct. Jun. I, 209 C): »Et ecce, Angelus Domini dixit ad eum: Erasme, exurge, et ambula in Italiam: ibi tibi Dominus aeternam vitam tribuet in seculum seculi. Et quasi columba Christi plaudens, Sidugrido se deposuit.«

¹⁴ Passio s. Erasmi (ed. a Gelasio II), c. 71 (O. ENGELS, o. c., 25): »Porro beatus Hieronymus ducem itineris angelum sequens Ochridam civitatem advenit, que in extremis Asiae partibus in media videlicet Vulgarie provincie regione constructa quatuor dierum itinere disparatur a Sirme.« Oznaka Ohrida kot mesta sredi (bizantinske teme) Bolgarije je za čas nastanka spisa pravilna, bolj problematična je oznaka razdalje do Sirmija (ki se zdi premajhna) in oznaka, da gre za mesto na robu Azije (ki je v vsakem oziru napačna).

¹⁵ F. HALKIN, *La légende grecque*, 10; H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 75 (zlasti op. 36; avtor razlaga sicer neznano ime kot izvedeno od imena Lychnidos, in sicer po paretimologiji od lychnos (luč) prek latinske besede lux do grecizirane latinske besede Loukridon). Ker je grški rokopolis legende nastal v južni Italiji (F. HALKIN, o. c., 6), nas ime nekoliko spominja na južnoitalijsko mesto Lokroi.

¹⁶ H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 79 (z op. 61); 81.

¹⁷ Acta, c. 9 (o. c., 210 C). Gelazij II. je v svojem spisu še povečal prostorsko nejasnost dogajanja, saj pravi, da se je zadrževal »Maximianus apud Sirme in finibus Dalmatinis, que civitas a metropoli Dyrrachio dierum sex iter habet« (Passio, c. 89; O. ENGELS, o. c., 27).

¹⁸ F. HALKIN, *La légende grecque*, 13; H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 77 (z op. 43 in 45); 78 (z op. 57).

¹⁹ Acta, c. 13 (o. c., 211 B): »... Michael Angelus... Et apprehendens eum ejecit illum de civitate Sirmitana: veniensque Curratium naviculam a Domino paratam invenit, et transmigravit eum in provinciam Campaniam.«

²⁰ F. HALKIN, *La légende grecque*, 16; H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 78.

²¹ Passio s. Erasmi 142–143 (O. ENGELS, o. c., 32): »... Concito itaque gradu Dyrrachium angelo ducente perveniens naviculam in portu repertam festinus ingreditur et prosperis flantibus ventis civitatem applicuit Formianam.«

²² H. MELOVSKI, *Dve žitija*, 78–86.

Pojasnilo: Na karti razširjenosti zgodnjekrščanske cerkve v Makedoniji (na sosednji strani) so navedena le tista imena, ki se omenjajo v razpravi. Omenjeni kraji, ki pa niso zanesljivo lokalizirani (npr. Eustraion, Kelenidin, Harmonia itd.), na karti niso upoštevani. Za dostikrat sporno obliko imen, ki nastopajo v virih v različnih grških in latinskih variantah, naj opozorimo predvsem na dve deli: F. Papazoglu, *Makedonski gradovi* (kot v op. 1) in *Tabula imperii Romani K 34* (kot v op. 66).

svetnik preselil v Hermelijo (Chermelia), kjer je po uspešnem misijonskem delu umrl.

Svetniški življenjepisi, napisani v duhu hagiografske književnosti zgodnjega srednjega veka, prinaša ne le vrsto vprašanj nastanka in kompozicije spisa, temveč zlasti vprašanje historičnosti glavnega junaka in vprašanje identifikacije krajev, ki se v delu omenjajo. Medtem ko vse variante legende omenjajo mesto Formia v Kampaniji severozahodno od Neaplja kot kraj svetnikove smrti oziroma (v moshopoljskem zapisu kot Phrymos) predzadnje postaje na njegovi življenjski poti — dejstvo, ki ga potrjujejo že antični pisani viri,²³ zlasti pa arheološke raziskave v sedemdesetih letih, ko je bila odkrita »cella memoriae« sv. Erazma²⁴ — pa je vprašanje vmesnih postaj na njegovi življenjski poti dosti bolj zapleteno. Po starejši latinski legendi so to Singidunum in Sirmium ter otok Krk (?), po grški verziji mesta Loukridon in Sourmitana ter Dyrhachion, v Gelazijevi latinski legendi Ohrid, Sirmij in Drač, v moshopoljskem zapisu pa Hermoupolis, Lychnidon in končno Chermelia.

Kakor so že identifikacije Loukrida z Lihnidom filološko sporne, zapis v Moshopoljskem zborniku pa je dokaj pozen, nam lokalno izročilo iz Ohrida in zlasti arheološke najdbe kažejo, da zveza sv. Erazma z ohridskim območjem zelo verjetno sega v antično dobo. Arheološke raziskave v bližini srednjeveške cerkve sv. Erazma pet kilometrov severozahodno od Ohrida v letih 1974/1975 so pokazale na zgodnjekrščansko fazo iz 5. stoletja. Odkrita je bila triladijska cerkev z lepimi talnimi mozaiki z geometrijskim okrasom, verjetno posvečena sv. Erazmu.²⁵ Verjetno gre v primeru ohridskega območja za staro lokalno izročilo oziroma za svetniški kult, ki je bil prinešen iz Italije semkaj že v antični dobi, saj kasneje, v dobi slovanske naselitve, za to ne bi bilo več prave priložnosti, saj so bili stiki z južnoitalijskim prostorom zelo oteženi. To svetniško čaščenje se je prek staroselcev preneslo v zgodnji srednji vek in je očitno igralo neko vlogo pri ponovnem pokristjanjenju dežele proti koncu 9. stoletja. Severozahodno območje antičnega Lihnida z veliko gostoto najdišč iz pozne antike (Kozluk, Gabavci, Sv. Erazmo, Gabavski Rid) je po prepričljivi interpretaciji najdb identično s Hermelijo, ki jo omenja zapis v Moshopoljskem zborniku kot zadnji kraj Erazmovega delovanja.²⁶ Z ozirom na to, da so Vzhodni Goti pod kraljem Teoderikom (Amalijcem) leta 479 opustošili okolico Lihnida potem, ko mesta niso mogli zavzeti, in se je prebivalstvo zateklo v arheološko raziskano utrdbo nad sv. Erazmom,²⁷ je vsekakor možno, da je bilo čaščenje sv. Erazma zanešeno na to področje že pred tem dogodkom, prav tako pa je možno, da je do tega prišlo nekoliko kasneje, v času odličnih odnosov med lihnidskim škofij-

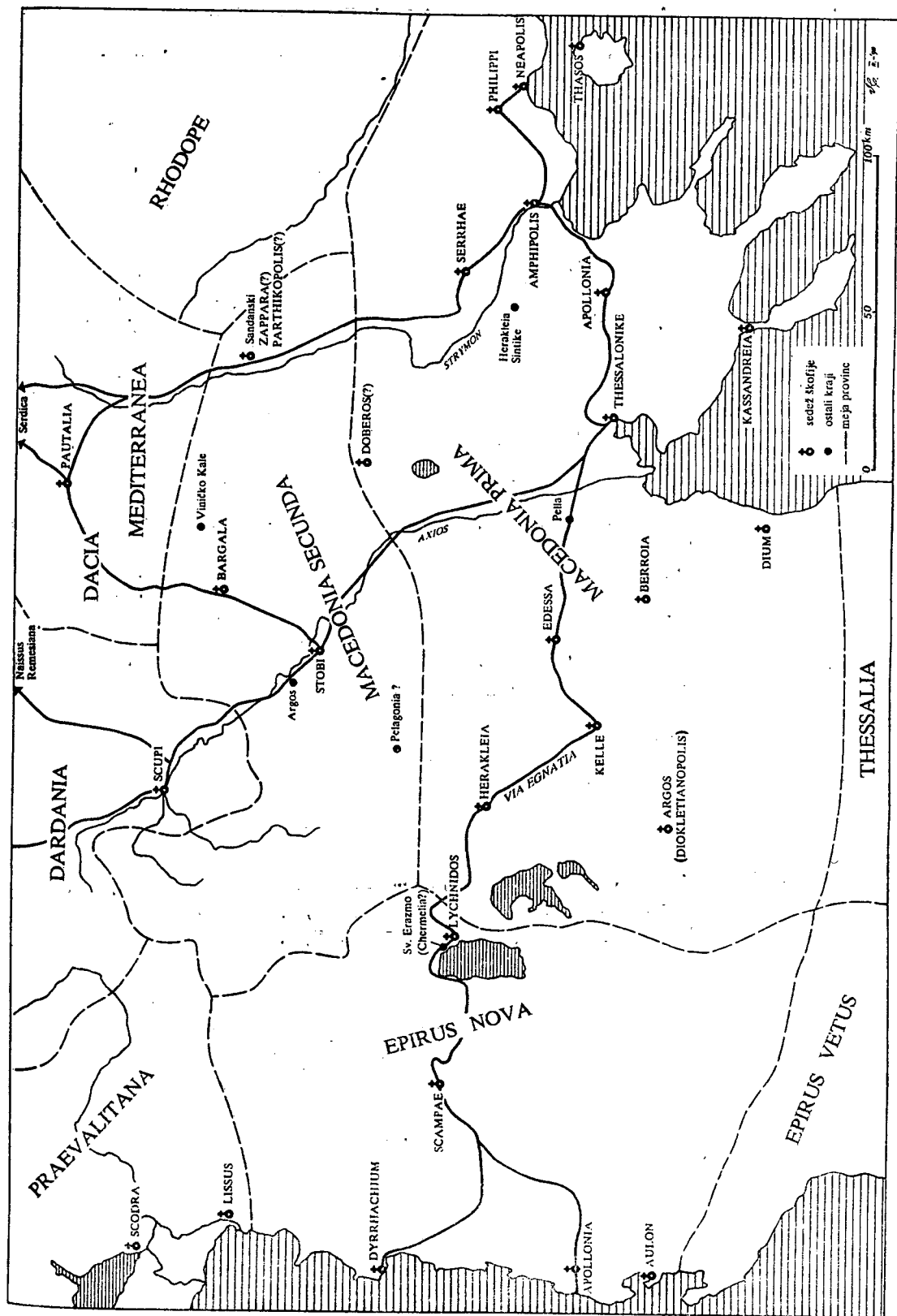
²³ Medtem ko *Martyrologium Hieronymianum*, Jun. 2 (gl. op. 10) mučenca le omenja, pa poroča GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epistularum* 1, 8 (590) (ed. D. NORBERG, *Corpus Christ. Series Latina* 140–141, 1982, 10 v. 7) o mučenčevih posmrtnih ostankih v formijski cerkvi ter omenja dva samostana, posvečena temu svetniku: *Registrum epist.* 1, 23 (591) (cit. ed. 21, v. 10–11) in *Registr. epist.* 9, 171 (599) (cit. ed. 729, v. 1); 9, 173 (599) (cit. ed. 730, v. 2).

²⁴ J. M. VESELY, *Sant'Erasmo* (kot v op. 8), 681 ss.; IDEM, *Sveti Erazmo*, 53 ss.

²⁵ A. SONJE, *Ukrasni motiv na podu bazilike sv. Erazma kod Ohrida u Makedoniji*, *Ziva antika* 31, 1981, 265–276, zlasti 268 s.; IDEM, *Motivo ornamentale della pavimentazione della basilica di S. Erasmo nei pressi di Ohrid in Macedonia*, *Actes du Xe congr. intern. d'archéol. chrétienne* (Thessalonique 1980), vol. II, 1984, 535–541, zlasti 537; V. MALENKO — P. KUZMAN, *Hermelija*, *Lihnid* 6, 1988, 89–116, zlasti 94 ss. (s podrobnimi navedbami ostale arheološke literature); prim. tudi N. DUVAL — V. POPOVIĆ, *Urbanisme et topographie* (kot v op. 5), 556 s.

²⁶ V. MALENKO — P. KUZMAN, o. c. (op. 25), zlasti karta na str. 114. (Prilog I.)

²⁷ Prim. H. WOLFRAM, *History of the Goths*, Berkeley—Los Angeles 1988, 274; V. MALENKO — P. KUZMAN, o. c., 98 ss.

skim sedežem in papeško stolico.²⁸ Jedro antične poselitve v utrdbi nad sv. Erazmom je preživelo vsaj do potresa leta 611 in je zelo verjetno postalo prenašalec izročila o sv. Erazmu v srednji vek, v regiji, v kateri je bila ne le v luči arheoloških, temveč tudi lingvističnih raziskav,²⁹ kontinuiteta v srednji vek zelo izrazita.

Poleg bogatega izročila o sv. Erazmu na področju Ohrida nimamo nobenega zanesljivega vira, ki bi osvetljeval čas preganjanj kristjanov. Le »martyrium«, arheološko domnevan v Stobih,³⁰ govori v prid historičnosti vsaj enega po imenu neznanega mučenca v tem mestu.

Vpliv državljskih vojn po odstopu cesarja Dioklecijana na razvoj krščanstva v makedonskem prostoru ni poznan. Kot ozemlje v oblasti cesarja Galerija do njegove smrti maja 311 — cesar se je največ časa zadrževal v Serdiki in Solunu — je bila Makedonija do njegovega tolerančnega edikta 30. aprila 311 področje preganjanja kristjanov, o katerem pa ne vemo nič.³¹ Po Galerijevi smrti je temu ozemlju do prve državljske vojne proti Konstantinu jeseni 316 vladal cesar Licinij. Pomembnejše vojaške operacije ali dogodki nadregionalnega pomena na tem ozemlju v tej dobi niso poznani.³²

2. Makedonska cerkev v kristoloških sporih 4. in prve polovice 5. stoletja

Zanesljiva pričevanja o krščanstvu na področju Makedonije se pričenjajo ponovno z nikajskim koncilom 325. Med približno tristo škofi, zbranimi v Nikaji, najdemo z makedonskega področja kar tri. To so bili Aleksander iz Soluna, Boudios iz Stobov in Dakus iz Skupov.³³ To dejstvo samo po sebi kaže na znatno stopnjo razvoja cerkvene organizacije. Seveda pa sklepi koncila, ki se nanašajo na organizacijo cerkve (zlasti kanona 4 in 6), še ne predpostavljajo avtomatično že njihovega izvajanja v praksi, saj je bila mreža škofij tedaj gotovo še preredka.³⁴ Zato je trditev, da so imela cerkvena središča v provincialnih glavnih mestih (kot na primer v Skupih za Dardanijo) že tedaj metropolitno vlogo, povsem hipotetična.³⁵

Vprašanje arianizma in razvoja cerkvene organizacije je manj kot dve desetletji kasneje obravnaval cerkveni zbor v Serdiki (343), ki je bil skoraj ekumenskega pomena.³⁶ V razmerah razcepa krščanskega sveta na tedaj še večinski katoliški in manjšinski arijanski tabor, ki ga je sestavljala večina škofov Vzho-

²⁸ Gl. op. 102, 136, 137.

²⁹ P. Hr. ILIEVSKI, *Balkanološki lingvistički študij so poseben osvrt kon istoriskiot razvoj na makedonskiot jazik*, Skopje 1988, 413–444 in drugod.

³⁰ N. DUVAL — V. POPOVIĆ, *Urbanisme et topographie*, 562 (gre za grobnico pri pokopališčni cerkvi v bližini zahodnih mestnih vrat, imenovanih »porta Heraclea«); gl. skico pri J. R. WISEMAN, *The City* (kot v op. 1), 304 (n. 31) oziroma v *Studies in the Antiquities of Stobi I*, Beograd 1973, plan v prilogi (n. 28).

³¹ T. D. BARNES, *The New Empire* (kot v op. 1), 61 ss.

³² T. D. BARNES, *The New Empire*, 80 ss.

³³ E. SCHWARTZ, *Über die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie d. Wiss., Philosoph. — hist. Abt. N. F. 13, München 1937, 76 s.; E. HONIGMANN, *La liste originale des Pères de Nicée*, Byzantion 14, 1939, 17–76, zlasti 48 n. 190–191; IDEM, *The Original Lists of the Members of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon*, Byzantion 16, 1942–1943 (1944), 20–80; IDEM, *Une liste inédite des Pères de Nicée*, Byzantion 20, 1950, 63–71, zlasti 65 n. 74 in 90; 66 n. 85; 67 n. 139 in 152.

³⁴ Prim. R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, Zgodovinski časopis 40, 1986, 363–395, zlasti 369 s.; IDEM, *Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkanprovinzen (4. bis 6. Jahrhundert)*, Miscellanea Bulgarica 5, 1987, 149–196, zlasti 170 s., op. 32.

³⁵ Škofa Daka iz Skupov označuje kot metropolita, po našem mnenju neupravičeno, GJ. GASPER, o. c. (kot v op. 4), 27; 207. Pridružujemo se mnenju, ki ga je zastopal E. SCHWARTZ, o. c. (op. 33), 77, da stoji ob imenu oznaka »Dardaniae« (oznaka province in ne mesta) zato, ker gre za edinega škofa v provinci.

³⁶ Nekaj novejših del o serdiški sinodi, v katerih je upoštevana starejša literatura: H. Ch. BRENNÉCKE, *Hilarius von Poitiers und die Bischofsopposition gegen Konstantius II. Untersuchungen zur dritten Phase des arianischen Streites (337–361)*, Patristische Texte und Studien 26, Berlin — New York 1984, 17–64; I. OPELT, *Die westliche Partei auf dem Konzil von Serdica*, v zborniku *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident* (Hrsg. R. PILLINGER), Wien 1986, 85–92; kratak pregled posreduje tudi V. RUSSNOV, *The Canons of Serdica and the Balkan Clergy*, Miscellanea Bulgarica 5, 1987, 211–214. Temeljna študija o udeležencih koncila je še vedno: A. L. FEDER, *Studien zu Hilarius von Poitiers II*, Sitzungsberichte d. Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse, Bd. 166, Abh. 5, Wien 1911.

da z nekaj škofi na Balkanu, je nastopila vrsta škofov z obravnavanega področja: »Paregorius a Dardania de Scupis«³⁷ ter »Zosimus a Macedonia de Lignido«³⁸ z neposrednega sosedstva makedonskega prostora, z ozemlja antične Makedonije pa »Euagrius (Eugenius?) a Machedonia de Eraclia Linci«³⁹ »Bassus a Machedonia de Dioclecianopoli«⁴⁰ »Porfirius a Machedonia de Filippis«⁴¹ »Aethius a Machedonia de Tessalonica«⁴² »Jonas a Machedonia de Particopoli«⁴³ »Palladius a Machedonia de Dio«⁴⁴ »Geroncius a Machedonia de Bereu«⁴⁵. Vsi imenovani škofje so pripadali zahodni katoliški stranki,⁴⁶ za razliko od škofov dveh sosednjih severnih provinc, Sredozemske Dacije in Prve Mezije, ki sta bili versko, razcepljeni med arijance in katolike.⁴⁷ Presenetljiva je odsotnost Stobov, ob siceršnji udeležbi kar sedmih škofov iz province Makedonije.

Za obdobje verskih bojev med arijanci in katoliki po serdiški sinodi je poznanih več cerkvenih zborov z udeležbo številnih škofov z balkanskega področja, med katerimi bi mogli iskati škofo iz Makedonije. Žal nastopajo v virih dostikrat le imena škofov, ne omenja pa se njihov izvor, zato za mnoge med njimi, ki se omenjajo le po enkrat, le-ta ostaja neznan. S prve sinode v Sirmiju 351 je znanih dvaindvajset imen arijanskih škofov, od katerih je izvor devetih neznan.⁴⁸ V pismu sirmijskega škofa Germinija iz leta 366 najdemo osem imen zmernih arijanskih škofov, pri čemer je izvor vsaj treh neznan.⁴⁹ Na sinodi v Sirmiju 378 je bilo odstavljenih sedem arijanskih škofov neznanega izvora.⁵⁰ Vsekakor je možno, da je kateri od vsaj dvajsetih škofov iz tega obdobja, znanih le po imenu,⁵¹ izhajal z makedonskega ozemlja, vendar se tega do morebitne srečne najdbe novih virov ne da potrditi.

Vsekakor je presenetljivo dejstvo, da se škofijski sedeži s področja Makedonije z izjemo Soluná pojavljajo v virih še celo stoletje po serdiški sinodi prav poredko. Ne najdemo jih v seznamu udeležencev drugega ekumenskega koncila

³⁷ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (ed. A. L. FEDER, *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latīnorum* 65, Wien 1916, 136 n. 29); A. L. FEDER, *Studien*, 22 n. 29; 37; 50 n. 7.

³⁸ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 135 n. 23); A. L. FEDER, *Studien*, 22 n. 23; 34 n. 23; 54 n. 32. Mesto je tedaj gotovo ležalo v provinci Epirus Nova in oznaka, da gre za mesto v Makedoniji, je tukaj kot še na več drugih mestih anahronistična.

³⁹ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 134 n. 21); A. L. FEDER, *Studien*, 21 n. 21; 33 n. 21 s.; 54 n. 31.

⁴⁰ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 133 n. 8); A. L. FEDER, *Studien*, 20 n. 8; 29; 50.

⁴¹ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 133 n. 9); A. L. FEDER, *Studien*, 20 n. 9; 29; 50–51.

⁴² HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 135 n. 27); A. L. FEDER, *Studien*, 22 n. 27; 35; 50. Ta škof nastopa tudi kot predigatelj can. 16 in naslovljenec can. 18; gl. Ch. J. HEFFLE, *Histoire des Conciles I*, Paris 1907, 799–800.

⁴³ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 136 n. 33); A. L. FEDER, *Studien*, 23 n. 33; 38; 50.

⁴⁴ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 139 n. 55); A. L. FEDER, *Studien*, 25 n. 55; 46; 54.

⁴⁵ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B II 4* (cit. ed. 139 n. 56); A. L. FEDER, *Studien*, 25 n. 56; 46 s.; 50.

⁴⁶ Poleg imenovanih škofov sta tudi dva solunska škofa, Aecijev predhodnik Aleksander in naslednik Heremius podpirala Atanazija (gl. Ch. PIETRI, *Roma Christiana. Recherches sur l'Eglise de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie de Miltiade à Sixte III* (311–440), vol. II, Roma 1976, 1076 op. 1). O opredelitvi Makedonije in sosednjih provinc (Dacije, Mezije, Trakije, Dardanijske, obeh Epirov, Tesalije) za katoliško stran poroča tudi ATHANASIUS, *Apologia contra Arianos I* (Patrologia Graeca 25, 249); IDEM, *Epistola synodi Sardicae congregatae* (Patrologia Graeca 25, 312 A); IDEM, *Historia Arianorum ad monachos* 28 (Patrologia Graeca 25, 725 B); prim. tudi *Conciliū Sardicensis ad Mareoticas ecclesias epistola* (Patrologia Latina 56, 848–850), kjer najdemo med podpisniki več makedonskih škofov.

⁴⁷ A. L. FEDER, *Studien*, 126; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije* (kot v op. 34), 370 op. 35; IDEM, *Die Entwicklung*, 171 op. 33.

⁴⁸ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B VII 9* (cit. ed. 170); prim. A. L. FEDER, *Studien*, 101–103; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 372 op. 54 a; 393; IDEM, *Die Entwicklung*, 173 s., op. 49 (z ostalo literaturo). O sinodi v Sirmiju 351 gl. H. Ch. BRENNECKE, *Hilarius von Poitiers* (kot v op. 36), 91–107.

⁴⁹ HILARIUS, *Collectanea Antiariana Parisina B VI 4* (cit. ed. 160); A. L. FEDER, *Studien*, 107–109; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 372 op. 53; IDEM, *Die Entwicklung*, 173 op. 48.

⁵⁰ THEODORETUS, *Historia ecclesiastica* 4, 8 (Patrologia Graeca 82, 1140 A–B; 1141 A); prim. R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 372 op. 57; 393; IDEM, *Die Entwicklung*, 174 op. 52 (z ostalo literaturo).

⁵¹ Prim. R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 372 op. 54; IDEM, *Die Entwicklung*, 173 s., op. 48. Poleg omenjenih virov naj navedemo še pismo papeža Damasa iz časa neposredno pred koncilom v Carigradu 381. naslovljeno na solunskega škofa Aholija in pet škofov (»Acholio, Eurydico, Severo, Urano, Philippo et Johanni«), ki so verjetno izhajali iz Makedonije (Patrologia Latina 13, 365); prim. op. 69.

v Carigradu 381 — tega se je zanesljivo udeležil le škof Aholij iz Soluna⁵² — ki pomeni obenem z oglejsko sinodo istega leta veliko zmago nad arijanizmom in heretičnimi gibanji, ki so izšla iz njega. Večja je bila vloga makedonskih škofov kot papeževih zaveznikov na tretjem ekumenskem koncilu v Efezu 431, na katerem so reševali vprašanje nestorijanstva.⁵³ Na drugem efeškem cerkvenem zboru leta 449 (tako imenovani »latrocinium«) najdemo med udeleženci iz neposredne bližine makedonskega prostora škofa Antonija iz Lihnida.⁵⁴ Med podpisniki najdemo vrsto makedonskih škofov. To so bili Sozon iz Filipov, Eusebios iz Dobera, Maksiminos iz Sera, Hermogenes iz Kasandreje, Lukas iz Beroje (vsi z oznako province Prve Makedonije)⁵⁵ in kot najbolj ugleden med njimi Kvintil iz Herakleje (brez oznake province) kot namestnik očitno odsotnega solunskega škofa Anastazija.⁵⁶ Skoraj gotovo gre za škofa iz Makedonije in ne iz Herakleje (Perinta) v bližini Carigrada. Ker sta bili v Makedoniji dve Herakleji, je možno, da gre za škofa iz Herakleje Linkestis (današnja Bitola) ali iz Herakleje ob Strimonu, vendar je prva možnost z ozirom na to, da se druga Herakleja v cerkvenozgodovinskih virih praktično ne pojavlja, vsekakor verjetnejša.⁵⁷

Še pomembnejša je bila udeležba makedonskih škofov na četrtem ekumenskem koncilu v Halkedonu 451, na katerem so reševali vprašanje monofizitizma. Med več kot petsto udeleženci najdemo kar osem škofov z obravnavanega območja. To so bili kot najuglednejši med njimi Kvintil iz Herakleje, ki je nastopal v enaki vlogi kot v Efezu 449, kot namestnik solunskega škofa Anastazija,⁵⁸ Nikolaj iz Stobov⁵⁹ in Dardanius iz Bargale⁶⁰ kot edina predstavnika Druge Makedonije, poleg tega še trije škofje, ki so bili že 449 v Efezu (Sozon iz Filipov, Evzebij iz Dobera in Maksimin iz Sera)⁶¹ ter Johannes iz Parthicopolis in Honoratus s Tasosa, ki se pred tem ne omenjata.⁶² Iz nekoliko poznejšega časa sta poznani še dve omembi škofov iz neposredne bližine makedonskega ozem-

⁵² E. SCHWARTZ, o. c. (kot v op. 33) 83; o koncilu in njegovih udeležencih splošno gl. A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa III/1*, Torino 1977⁴, 299–307 (361–369), zlasti 300 (362, op. 38–39); gl. tudi J. DANIELOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkve I*, Ljubljana 1988, 266. — Aholij je prva sorazmeroma dobro poznana in pomembna osebnost med solunskimi škofi. Kot škof, ki je krstil cesarja Teodozija in kot škof tedanje cesarske prestolnice — Teodozij je izdal v Solunu znameniti zakon, s katerim je definiral vsebino katoliške vere (*Codex Theodosianus* 16, 1, 2 (380); ed. Th. MOMMSEN, Zürich–Dublin 1971⁴, 833) — je imel na cesarja velik vpliv (gl. A. LIPPOLD, *Theodosius der Große und seine Zeit*, München 1980², 22; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 850). Aholij se omenja kot naslovljenec dveh pism papeža Damasa iz leta 381, iz časa neposredno pred koncilom v Carigradu (*Epist.* 5–6; *Patrologia Latina* 13, 365–370; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 860). Omenja se kot udeleženec sinode v Rimu 382 in sicer kot eden od naslovljenecv v pismu, ki so ga pisali vzhodni škofje sinodi v Rimu; gl. THEODORETUS, *Historia ecclesiastica* 5, 9 (*Patrologia Graeca* 82, 1212); A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa III/1*, 310 (373); Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 867. O vzponu solunske cerkve v Aholijevi dobi prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1076 op. 1. AMBROSIIUS, *Epist.* 15, 3 (*Patrologia Latina* 16, 956 B) apostrofira Aholija z naslovom »apostolicus«, ki je bil v rabi samo za najbolj ugledne škofijske sedeže oziroma njihove nosilce; prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1612.

⁵³ Trije makedonski škofje so prišli na efeški koncil z rahlo zamudo. Na koncilu je igral pomembno vlogo kot Nestorijev nasprotnik Flavijan iz Filipov (prim. Ch. J. HEFELE, *Histoire des Conciles II*, Paris 1908, 302; 360; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, Torino 1972, 223 (207); 235 (230)). Iz pisma papeža Celestina, naslovljenega na štiri škofe, med drugimi na Rufa iz Soluna in Flavijana iz Filipov, poslanega 11. avg. 430 (slabo leto pred koncilom), je razvidno, da sta bila ta dva makedonska škofa nasprotnika Nestorijevih nauk; gl. COELEDSTINUS, *Epist.* 12 (*Patrologia Latina* 50, 465 ss.); Ph. JAFFE — G. WATTENBACH, *Regesta pontificum Romanorum I*, Lipsiae 1885, 373; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, 216 (194); Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1134 ss.; 1360 op. 2; 1394 ss.

⁵⁴ E. HONIGMANN, *The Original Lists* (kot v op. 33), 35 n. 52; Prim. R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 377 op. 78; IDEM, *Die Entwicklung*, 181 s., op. 72.

⁵⁵ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 35 n. 59–63; oznaka province Maked. I. kaže na zelo verjeten obstoj Druge Makedonije v tej dobi. Prim. Ch. PIETRI, *La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'Eglise de Rome (V–VI siècles)*, Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin (kot v op. 1), 21–62, zlasti 60.

⁵⁶ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 34 n. 12–13; prim. Ch. PIETRI, *La géographie*, 29 s.

⁵⁷ Tudi na petem ekumenskem koncilu v Carigradu 553 je škof Benignus iz Herakleje Linkestis zastopal odsotnega solunskega škofa Elija; gl. op. 152. Odsotnost Herakleje ob Strimonu (oziroma Herakleje v Sintiki) v cerkvenozgodovinskih virih posebej poudarja F. PAPAZOGLU, *Makedonski gradovi* (kot v op. 1), »Sinoptička tabela makedonskih gradova i drugih naselja« v prilogi.

⁵⁸ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 50 n. 8; prim. tudi E. SCHWARTZ, *Über die Bischofslisten* (kot v op. 33), 8; Ch. PIETRI, *La géographie*, 31 ss.; 61.

⁵⁹ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 58 n. 387.

⁶⁰ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 58 n. 388.

⁶¹ E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 58 n. 384–386; Ch. PIETRI, *La géographie*, 61.

⁶² E. HONIGMANN, *The Original Lists*, 58 n. 389–391; Ch. PIETRI, *La géographie*, 61.

lja. Antonij iz Lihnida, udeleženec efeške sinode 449, se omenja v pismu škofov Novega Epira cesarju Leonu (457 ali malo kasneje),⁶³ Ursilius iz Skupov pa se omenja skupaj s še dvema škofoma v pismu dardanskih škofov istemu cesarju iz leta 458 in nato v cesarjevem odgovoru.⁶⁴ Politična aktivnost večine omenjenih škofov v splošnem ni presegla lokalnih oziroma provincialnih okvirov, saj se v dokumentih ponavadi pojavljajo le kot podpisniki. Le redke med njimi (npr. Aecija iz Soluna 343, Flavijana iz Filipov okrog 430, Aholija in Rufa iz Soluna) najdemo med predlagatelji kanonov ali v teoloških diskusijah. Brez izjeme nastopajo makedonski škofje v tej dobi kot »zahodni« škofje, ki se vedno opredeljujejo katoliško, v skladu s stališči apostolskega sedeža, proti različnim gibanjem krščanskega Vzhoda.

Na obravnavanem ozemlju se ni razvilo nobeno središče zgodnjekrščanske književnosti. Deloma je segel sem vpliv Niketa iz Remezijane, pomembnega pisca in vnetega misionarja iz dobe okrog leta 400.⁶⁵ Ko se je ta leta 398 vračal iz Italije v domače kraje, je potoval z ladjo do priobalne Makedonije, nato po kopnem na sever skozi Stobe in Skupe. Kot poroča njegov prijatelj Pavlin iz Nole, ga je pot v domačo Remezijano vodila takole:

«... ibis Arctoos procul usque Dacos,
ibis Epiro gemina videndus,
et per Aegeos penetrabis aestus
Thessalonicen...

tu Philippeos Macetum per agros
per Tomitanam gradieris urbem,
ibis et Scupos patriae propinquos
Dardanus hospes.»⁶⁶

3. Nastanek in razvoj solunskega vikariata

Dosti bolj plastično kakor podpisi makedonskih škofov na cerkvenih zborih 4. in prve polovice 5. stoletja slika cerkvene razmere v deželi vrsta papeških pismem, ki osvetljujejo nastanek solunskega vikariata in odražajo žive interese rimske stolice na tem območju pričo nevarnosti, da se na ozemlje Makedonije in sploh vzhodnega Ilirika razširi vpliv in oblast carigrajskega škofa. Ta nevarnost se je pokazala že po upravni delitvi Ilirika 379, ko sta diecezi Makedonija in Dacija pripadli vzhodnemu cesarju Teodoziju,⁶⁷ zlasti pa po carigrajskem koncilu 381, ki je (kanon 3) dvignil carigrajskega škofa po rangi takoj za papežem.⁶⁸ Na spremembo razmer je reagiral papež Damaz že leta 380, torej še pred carigrajskim koncilom, v dveh pismih, poslanih solunskemu škofu Aholiju

⁶³ M. LE QUIEN, *Oriens Christianus II*, Parisiis 1740, 285 (z datiranjem sinode v leto 453); F. PAPAŽOGLU, *Rimski gradovi*, 90 s.; prim. Ch. PIETRI, *La géographie*, 35 s.

⁶⁴ GJ. GASPER, o. c. (kot v op. 4), 205; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 376 op. 75; 387. Podpis »Ursilius episcopus Dardaniae« kaže na to, da gre za metropolitno provinco, ki ga je cesar v odgovoru tituliral z »Ursicenus (?) episcopus Scupienses« (J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio VII*, Paris—Leipzig 1901², 789). Prim. tudi Z. MIRDITA, *Das Christentum und seine Verbreitung in Dardanien*, *Balkanica* 4, 1973, 83—93, zlasti 87; Ch. PIETRI, *La géographie*, 36.

⁶⁵ A. E. BURN, *Niceta of Remesiana. His Life and Works*, Cambridge 1905; novo stanje raziskav posreduje K. GAMBER, *Niceta von Remesiana als Katechet und Hymnendichter. Ein Rechenschafts- und Forschungsbericht*, v zborniku *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident* (Hrsg. R. PILLINGER), Wien 1986, 71—83.

⁶⁶ PAULINUS NOLANUS, *Carmen* 17, v. 17—20 in 193—196 (A. E. BURN, *Niceta of Remesiana*, 142 in 148). Ze A. E. BURN, o. c., LII, nazadnje pa Y. M. DUVAL, *Niceta d'Aquilee. Histoire, légende et conjectures anciennes*, *Antichità Altoadriatiche* 17, 1980, 169, sta po pravici popravila »Tomitanam« (kot je v večini izdaj) v smiselno »Stobitanam«. O poteku ceste iz Soluna prek Stobov in Skupov proti severu gl. *Tabula Imperii Romani K 34*. Naissus — Dyrrhachion — Scupi — Serdica — Thessalonike, red. J. SASEL, Ljubljana 1976, karta I.

Navedeni verzji v prostem prevodu:
Sel boš daleč vse do severnjaskih Dačanov,
šel skozi Stobitansko mesto,
šel boš v Skupe, v bližini (svoje) domovine,
in prek viharnih Egejev boš pripotoval
v Solun...

hodil boš po filipskem polju Makedoncev,
šel skozi stobitansko mesto,
šel boš v Skupe, v bližini (svoje) domovine,
gost Dardanije...

⁶⁷ A. LIPPOLD, *Theodosius der Große und seine Zeit*, München 1980², 15 s.

⁶⁸ Ch. J. HEFELE, *Histoire des Conciles II*, Paris 1908, 24 ss.; to stanje sta potrdila tudi can. 9 in 28 halkedonskega koncila (Ch. J. HEFELE, *Histoire... II*, 791 ss.; 815 ss.) ter *Codex Theodosianus* 16, 2, 45 (421) (ed. Th. MOMMSEN, Dublin—Zürich 1977⁴, 852, ki je bil prevzet v Justinijanov Kodeks; gl. op. 139). O nastanku solunskega vikariata gl. od starejših del L. DUCHESNE, *L'Illiricum ecclésiastique*, *Byzantinische Zeitschrift* 1, 1892, 531—550; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris 1918, 369 ss.; F. STREICH-HAN, *Die Anfänge des Vikariates von Thessalonich*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 43 (Kanonistische Abteilung XII), Weimar 1922, 330—384 (študija temeljnega pomena); Ch. PIETRI, *Roma Christiana, 1069—1147* (med modernimi prikazi najtemeljitejši); kratko obravnavajo to vprašanje tudi A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, Torino 1972, 306 s. (350); GJ. GASPER, o. c., 39—40.

in še petim makedonskim (?) škofom oziroma samo škofu Aholiju.⁶⁹ Damasov naslednik Siricij (384—399) je napravil važen korak naprej. V pismu Aholijevemu nasledniku Anisiju (386?) je podelil solunskemu škofu velika pooblastila pri postavljanju škofov na področju Vzhodnega Ilirika, saj je moral ta dati soglasje k vsakemu škofovskemu imenovanju.⁷⁰ Papež Inocencij je v razmerah, ko je Vzhodni Ilirik po Teodozijevi smrti definitivno prišel v okvir vzhodnega cesarstva, šel še naprej. Da bi zavaroval svoje interese pred carigraskimi škofi, je leta 412 z uredbo, ki pomeni dejansko nastanek solunskega vikariata, poveril solunskemu škofu Rufu jurisdikcijo nad provincami Ahajo, Tesalijo, Starim Epirom, Novim Epirom, Kreto, Sredozemsko Dacijo, Obrežno Dacijo, Prvo Mezijo, Dardanijo in Prevalitano, torej nad celotnim Vzhodnim Ilirikom, povečanim s Prevalitano.⁷¹ Solunski vikariat je dobil trdno obliko v letih 419—423, v času papeža Bonifacija.⁷² Papež je leta 419, ko so izbruhnili hudi spori v zvezi z zasedbo škofijskega sedeža v Korintu, v pismu osmim ilirskim škofom, zbranim na sinodi v Korintu, potrdil Inocencijevo ureditev,⁷³ nato pa še enkrat v pismu solunskemu škofu Rufu.⁷⁴

Utrjevanju papeškega vpliva v Vzhodnem Iliriku je ob nasprotovanju nekaterih ilirskih, zlasti tesalskih škofov, sledil v razmerah slabšanja odnosov med vzhodnim in zahodnim cesarstvom poseg vzhodnega cesarja Teodozija II. Ta je z zakonom leta 421 postavil kot razsodnika v cerkvenih sporih v Iliriku carigrskega škofa⁷⁵ in tako skušal spodkopati papeževo ureditev. Dosledno upoštevanje tega zakona bi namreč pomenilo razpad solunskega vikariata. Sledila je energična reakcija Zahoda. Zahodni cesar Honorij je kot papežev zaveznik v tej zadevi posredoval pri vzhodnem cesarju, po Teodozijevem diplomatskem odgovoru sodeč uspešno.⁷⁶ Zatem je sam papež v pismu solunskemu škofu Rufu in drugim škofom Makedonije, Ahaje, Tesalije, obeh Epirov, Prevalitane in Dacije leta 422 ob reševanju spora v Korintu potrdil institucijo solunskega vikariata.⁷⁷ To potrditev vsebuje tudi dve papeževi pismi, solunskemu škofu Rufu in škofom v Tesaliji, kjer je bila opozicija proti tej ureditvi najmočnejša.⁷⁸

Štiri pisma papeža Siksta III. (432—440), ki se nanašajo na razmere v Iliriku, z ozirom na razvoj solunskega vikariata ne prinašajo kakih bistvenih novosti. Papežu je uspelo obdržati ustanovo solunskega vikariata proti tistim silam in nevarnostim, ki so mu grozile. V času nestorijanskega spora, ko je imel

⁶⁹ Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 237; *Epistularum Romanorum pontificum ad vicarios per Illyricum aliosque episcopos Collectio Thessalonicensis* 1—2 (ed. C. SILVA-TAROUCA, Romae 1937, 16—19). Prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 344 s.; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 860 s.

⁷⁰ *Collectio Thessalonicensis* 3 (cit. ed., 19): "... ut nulli licentia esset sine consensu tuo in Illyrico episcopos ordinare praesumere." Gl. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 345—350; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1072—1077. Vikariat se v pismu izrecno ne omenja.

⁷¹ *Collectio Thessalonicensis* 5 (cit. ed. 21—22); papež sporoča škofu: "... prudentiae gravitatie tuae commendam curam causasque si que exoriantur, per Achaiae, Thessaliae, Epiri veteris, Epiri novae, Cretae, Daciae mediterraneae, Daciae ripensis, Moesiae, Dardaniae et Praevalitane ecclesias." Pri tem se je papež skliceval na pismi papežev Damasa in Siricija škofoma Aholijev in Anisiju (gl. op. 69—70). V seznamu provinc papež izpušča Makedonijo I in Makedonijo Salutaris, nad katerima je imel solunski škof že prej metropolitško oblast, dodaja pa Prevalitano, ki je 395 definitivno postala del vzhodnega cesarstva, čeprav je bila nekoč del Dalmacije. Papež je poveril solunskemu škofu "nostra vice per suprascriptas ecclesias, salvo earum primatu curam, et inter ipsos primates primus, quicquid eos ad nos necesse fuerit mittere, non sine tuo consilio ad nos usque perveniendum esse mandamus." Solun je torej postal nadškofijsko središče Ilirika, Carigrad se ne omenja, za "maiores causas" pa je pooblaščen papež, tako kot je bilo na Zahodu. Solunski škof je dobil pravico sklicevati sinode in urejati zadeve "vel in tua vel in memoratis provinciis." Gl. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 350—354; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1089—1093.

⁷² Prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 354—365; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1107—1130.

⁷³ *Collectio Thessalonicensis* 6 (cit. ed. 23 s.); od osmih na sinodi navzočih škofov jih je pet poznanih izhajalo izven makedonskega prostora, za tri, ki se omenjajo samo v tem zapisu (Paulus, Aeternalis, Sabacius) pa je izvor nepoznan.

⁷⁴ *Collectio Thessalonicensis* 7—7 b; 27 (cit. ed. 24—27; 64—65).

⁷⁵ *Codex Theodosianus* 16, 2, 45 (421) (ed. Th. MOMMSEN, kot v op. 68, 852). Prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 359 s.; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1114 s.

⁷⁶ *Collectio Thessalonicensis* 15—16 (cit. ed. 43—45); prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 361 ss.; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1117 ss.

⁷⁷ *Collectio Thessalonicensis* 8 (cit. ed. 27—32); Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1122—1130.

⁷⁸ *Collectio Thessalonicensis* 9—10 (cit. ed. 32—36).

Nestorij privržence tudi med škofi v Tesaliji (ti so se odvrčali od Rima in iskali zaveznitva v Carigradu), je papež Sikst III. podprl svoja privrženca škofa Flavijana iz Filipov in solunskega škofa Rufa. Slednji je sklical sinodo škofov vikariata, ki so se je udeležili škofje Novega Epira, Makedonije, Tesalije ter Senecio iz Prevalitane, na kateri so obsodili nestorijanstvo (jeseni 431, torej do pol leta po efeškem koncilu).⁷⁹ Papež je leta 435 zavrnil ambicije korintskega škofa Perigena, ki je po smrti solunskega škofa Rufa hotel svoj škofijski sedež izenčiti s solunskim, češ da je enako kot ta apostolskega izvora.⁸⁰ V pismu škofom, zbranim na sinodi v Solunu, je izrecno potrdil primat novega solunskega škofa Anastazija nad metropolitom v Iliriku, tudi nad škofom iz Korinta.⁸¹ V pismu carigrajskemu škofu Proklu (konec 437) je papež še enkrat apeliral na staro cerkveno ureditev; škofa je pozval, naj se drži obstoječe ureditve in naj brzda svoje ambicije, navajajoč ob tem pooblastila solunskega škofa.⁸² V pismu sinodi ilirskih škofov iz istega časa je ponovno potrdil pooblastila solunskega škofa Anastazija, sklicevaje se na to, da je imel enaka pooblastila že njegov predhodnik Rufus (»qui (sc. Anastasius) vices apostolicae sedis agere, ut beatae memoriae Rufus decessor ipsius, ex nostra voluntate cognoscitur...«).⁸³ Ta zagotovila so bila toliko bolj potrebna, ker je Teodozijeve kodeks, ki je stopil v veljavo 1. januarja 439, vseboval sporni zakon cesarja Teodozija II., po katerem je bil za reševanje spornih zadev v Iliriku pooblaščen carigrajski škof.⁸⁴

Z nastopom papeža Leona (440–461) je solunski vikariat zašel v krizo.⁸⁵ Vzrokov za to je bilo več. Ne le, da je bil solunski škof Anastazij neprimerna osebnost in da je zavladovala med škofi v Iliriku nedisciplina, tudi pravna ureditev sama je pokazala slabosti. Vikariatska pooblastila so sprejemali solunski škofje dotlej osebno od papežev, tako da je bil Anastazij ob smrti papeža Siksta III. le metropolit in je moral novega papeža prositi za tista pooblastila, ki jih je nekoč že imel. To je storil šele čez dobra tri leta. Papež je na njegovo prošnjo odgovoril s dvema pismoma (obema z datumom 12. 1. 444). Samemu Anastaziju je podelil pooblastila vikarija, vendar v nekoliko okrnjenem obsegu,⁸⁶ v drugem pismu pa je metropolitske škofo Ilirika obvestil o tem, da je Anastazija po zgledu predhodnikov postavil za svojega vikarija (»Vicem itaque nostram fratri et coepiscopo nostro Anastasio, secuti eorum exemplum, quorum nobis recordatio est, veneranda, commisimus...«).⁸⁷ V resnici se je vloga solunskih vikarijev zmanjšala, večja pa je postala vloga samega papeža pri urejanju razmer v Iliriku. Tako stanje odraža papeževo pismo šestim metropolitskim škofom Ilirika z začetka leta 446, očitno odgovor na njihovo prejšnje pismo, poslano v Rim, neodvisno od solunskega vikarija, kar je odraz slabega delovanja te ustanove. Eden od treh metropolitov neznanega izvora z imenom Carosus naj bi domnevno izhajal iz Skupov.⁸⁸ Vsekakor nas v takih razmerah ne sme presenetiti odsotnost solunskega škofa Anastazija tako na efeški sinodi 449 kot na halkedonskem koncilu 451.⁸⁹

⁷⁹ Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1134–1139; prim. op. 53.

⁸⁰ *Collectio Thessalonicensis* 11 (cit. ed. 36–37); prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 368 s.; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1139 s.

⁸¹ *Collectio Thessalonicensis* 12 (cit. ed. 37–38); F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 369; Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1142.

⁸² *Collectio Thessalonicensis* 13 (cit. ed. 39–40); prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1144 s.

⁸³ *Collectio Thessalonicensis* 14 (cit. ed. 41–43); prim. Ch. PIETRI, *Roma Christiana*, 1145 ss.; F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 366 s.

⁸⁴ *Codex Theodosianus* 16, 2, 45 (421) (kot v op. 68).

⁸⁵ Prim. F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 369–381; Ch. PIETRI, *La géographie*, 24–28.

⁸⁶ *Collectio Thessalonicensis* 23 (cit. ed. 53–57); F. STREICHHAN, *Die Anfänge*, 371 ss.

⁸⁷ *Collectio Thessalonicensis* 24 (cit. ed. 57–59).

⁸⁸ *Collectio Thessalonicensis* 25 (cit. ed. 60–62); Ch. PIETRI, *La géographie*, 26 s. Avtor v op. 14 skuša rešiti vprašanje izvora navedenih metropolitov. Poleg treh poznanih (Seneciona iz Skodre, Luka iz Drača in Vigilantija iz Larise) postavlja tri nepoznane takole: Antioha (popravl v Atika) v Nikopolis (provinca Novi Epir), Karosa v Skuve (provinca Dardanija), Teodula v Serdiko (Sredozemska Dacija). Vprašanje ostaja odprto.

⁸⁹ Gl. op. 56 in 58.

4. Akacijanska shizma

Po sredi 5. stoletja so se vezi Makedonije z Rimom zaradi političnih razmer v Italiji in na Balkanu precej zrahljale. V Italiji so vladale v zadnjih dveh desetletjih obstoja zahodnega cesarstva anarhične razmere, po Odoakrovi uzurpaciji 476 pa so bili odnosi z Vzhodom v glavnem napeti.⁹⁰ Na Balkanu je prišlo do daljše izločitve Dalmacije iz okvira zahodnega cesarstva,⁹¹ vrsto drugih balkanskih provinc, zlasti Trakijo, Mezijo, Makedonijo in Epir, pa so zajele gotske plemitve, ki so prizadele tudi več makedonskih mest, Stobi (474) in Heraklejo (474 in 479) ter Lihnid v Novem Epiru (479).⁹² Vztrajno prizadevanje carigraskih škofov, da bi Vzhodni Ilirik s cesarjevo pomočjo odtrgali od Rima,⁹³ je obrodilo sadove, ko je prišlo skoraj do popolne prekinitve med Rimom in solunskim vikariatom ob nastopu akacijanske shizme 484. Po neuspešnem poskusu posredovanja med Rimom in Carigradom, ki sta ga opravila solunski škof Andrej in neki ilirski škof Vetranio, se je makedonska cerkev opredelila za cerkveno politiko carigrskega patriarha, usklajeno s cerkveno politiko cesarja Zenona, ki je bila tolerantna do monofizitizma (Henotikon). Shizma, ki se je pričela v času cesarja Zenona (476—491) in carigrskega patriarha Akacija († 489), je trajala po njuni smrti vso dobo cesarja Anastazija (491—518), ki je bil še bolj kot njegov predhodnik naklonjen monofizitizmu.⁹⁴

Do ponovnega povečanja rimskega vpliva v Vzhodnem Iliriku je prišlo po skromnih in malo poznanih poskusih papeža Feliksa III. (483—492)⁹⁵ v času papeža Gelazija (492—496). Ta si je prizadeval, da bi obnovil solunski vikariat, ki je z nastopom akacijanske shizme praktično prenehal obstajati. Papež je leta 493 pisal škofom Dardanije in Dalmacije.⁹⁶ V pismu je uvodoma sporočil, da se obrača na dardanske škofo šele potem, ko je lahko prosteje zadihal po neprestanih vojnah.⁹⁷ Pismo je poslal, kot sam pravi, »per fratrem et coepiscopum nostrum Ursicinum«, čigar kraj stolovanja ostaja neznan, očitno pa gre za škofa iz Dardanije.⁹⁸ Papež spodbuja škofo te latinske province, naj se zoperstavijo »številnim herezijam« Grkov. Zlasti je obsojanja vredna monofizitska herezija, nastala pred petinštiridesetimi leti (447/448 jo je začel širiti carigraski menih Eutyches), in ki je sorodna Marcionovi in manihejski hereziji. Obsodili so jo papež Leon in njegovi nasledniki. Čeprav jo je doletela obsodba na halkedonskem koncilu, njeni privrženci vztrajajo v njej in skušajo njene nauke vnašati v življenje katoliške cerkve. Papež spodbuja dardanske škofo, naj budno pazijo, da ne bi »talia seminantes« razširili svoje dejavnosti v njihovi deželi, ki naj ohrani z apostolskim sedežem trdno povezanost. Če pa bi se to dogajalo, naj takoj obvestijo njega, da bo lahko ukrepal. Poleg tega naj si prizadevajo širiti

⁹⁰ E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire I*, Paris—Bruxelles—Amsterdam 1959, 365—399; 593—606; IDEM, *Histoire du Bas-Empire II*, Paris—Bruxelles—Amsterdam 1949, 7—76.

⁹¹ M. NIKOLANCI, *Die »Dalmatinische Dynastie« und der Untergang des Weströmischen Reiches*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 77, 1984, 273—292.

⁹² H. WOLFRAM, *History of the Goths* (kot v op. 27), 268—278, zlasti 269; 273 s.; od del v domačih jezikih gl. A. LIPPOLD, *Vzhodni Goti in rimski cesarji od 455 do 507*, *Zgodovinski časopis* 41, 1987, 205—215, zlasti 210. Posebej o dogodkih v Makedoniji gl. F. PAPAŽOGLU, *Makedonski gradovi*, 192 s. in I. MIKULČIČ, *Nekovi novi momenti od istorijata na Stobi — Some new factors in the history of Stobi*, v zborniku *Studies in the Antiquities of Stobi III* (edd. B. ALEKSOVA — J. WISEMAN), *Titov Veles* 1981, 213 s., 221 s.

⁹³ Prim. op. 68, 75 in 84.

⁹⁴ L. DUCHESNE, *L'Illyricum ecclésiastique*, *Byzantinische Zeitschrift* 1, 1892, 531—550, zlasti 544; P. CHARANIS, *Church and State in the Later Roman Empire. The Religious Policy of Anastasius the First, 491—518*, *Thessalonike* 1974; Ch. PIETRI, *La géographie*, 37 s. Od splošnih zgodovin Cerkev gl. A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, 353—397 (417—487); H. JEDIN, *Storia della Chiesa III*, Milano 1978, 3—16, zlasti 10 s.; J. DANIELOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkev I*, Ljubljana 1988, 344 s.

⁹⁵ Prim. Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 617; Ch. PIETRI, *La géographie*, 38.

⁹⁶ *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab a. 367 ad a. 553 datae*, *Avellana quae dicitur collectio*, Ep. 79 (ed. O. GUENTHER, *Corpus script. ecclesiasticorum Latnorum* 35/1, Wien 1895, 218—223; prim. Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 623). Gl. tudi W. ULLMANN, *Gelasius I. (482—496). Das Papsttum an der Wende der Spätantike zum Mittelalter*, Stuttgart 1981, 179 ss.; Ch. PIETRI, *La géographie*, 38—41; od domačih avtorjev se teh vprašanj dotakneta GJ. GASPER, o. c., 62 in Z. MIRDITA, *Das Christentum* (kot v op. 64), 88 s.

⁹⁷ Očitno gre za vojno med vzhodnogotskim kraljem Teoderikom in Odoakrom, ki se je končala spomladi 493; gl. H. WOLFRAM, *History of the Goths*, 281—284; A. LIPPOLD, *Vzhodni Goti*, 212 (obe deli kot v op. 92).

⁹⁸ Gl. op. 101.

pravo vero v sosednje province in k sosednjim škofom, da bi se lahko zatrla pogubna zmota. Po tem pismu so se dardanski škofje zbrali na sinodi v glavnem mestu province (»metropolitana civitas«) Skupih, od koder so papežu poslali odgovor.⁹⁹ Pismo je nesel v Rim dardanski klerik (»vir religiosus filius noster«) Trypho. Dardanski škofje v pismu sporočajo, da ostajajo zvesti apostolskemu sedeu in ohranjajo pravovernost, »prout rusticitatis sensus patitur«.¹⁰⁰ Škofje obožajo nauke monofizitov Evtiha, Petra Monga in Akacija in njihovih privrženecv. Končno prosijo papeža, naj pošlje pooblaščenca, da bi z njegovo pomočjo uredili vse kar se tiče pravovernosti v skladu s papeževimi željami. Pismo so podpisali dardanski metropolit Johannes iz Skupov skupaj s petimi škofi, katerih kraj stolojanja se ne omenja.¹⁰¹

Papežovo prizadevanje, da bi obnovil rimski vpliv v Vzhodnem Iliriku, pa se ni omejevalo samo na Dardanijo. Iz nedatiranega pisma papeža Gelazija (ali pa šele njegovega naslednika Anastazija II.) škofu Lavrenciju iz Lihnida v Novem Epiru¹⁰² izvemo o dosti večjih papeževih ambicijah. Pismo je odgovor na Lavrencijevo pismo, v katerem je ta papeža obvestil, da je bil v solunski cerkvi po prizadevanju papeževega predhodnika (Felixsa III. ali Gelazija) Akacijev nauk obsojen. V nadaljevanju papež Lavrenciju kot svojemu privrženecu, ki ga je prosil za pomoč škofom v Iliriku, sporoča naslednje: ker je navada rimske cerkve, da novopostavljenemu škofu sporoči formulo pravilne veroizpovedi, mu »secundum statuta patrum« sporoča formulo veroizpovedi, seveda v komentirani obliki. Osrednji del pisma je kratek traktat o Kristusovi naravi, z izrazitimi protimonofizitskimi poudarki,¹⁰³ kar je razumljivo za pismo škofu, ki je živel sredi ali vsaj v neposredni bližini ozemlja, okuženega s to herezijo.

V pismu škofom »per Dardanium sive per Illyricum« z datumom 3. avgusta 494,¹⁰⁴ ki sta ga prinesla diakona Ciprijan in Makarij, je papež izrazil veliko veselje (»magnisque gaudiis triumphamus«), ker ti vztrajajo v pravovernosti, zato jih še naprej spodbuja, naj dosledno zavračajo monofizitski nauk (»ut ab Eutychianae pestis incursu pectora vestra sapienter intemerata servetis«). Z glavnimi predstavniki te herezije (»cū Eutychete Dioscorus simulque Timotheus Elurus et Petrus Alexandrinus eiusque communicator Acacius nec non etiam Antiochenus Petrus«),¹⁰⁵ ki so »glava strupene kače«, ni mogoče imeti nobenih stikov. Papež spodbuja dardanske oziroma ilirske škofo, naj budno pazijo,

⁹⁹ *Collectio Avellana*, Ep. 80 (cit. ed. kot v op. 96, str. 223–225). Prim. Z. MIRDITA, *Das Christentum*, 88; GJ. GASPER, o. c., 206; Ch. PIETRI, *La géographie*, 39.

¹⁰⁰ Izraz »rusticitas« pomeni v tem primeru provincialno omejenost in je odraz manjvrednostnega kompleksa, ki se kaže v obliki hotene skromnosti v pismu dardanskih škofov papežu. »Rusticitas« je na primer Hijeronim očitel svojemu rojstnemu kraju Stridonam, očitel jo je jeziku in slogu oglejskega škofa Fortunatijana, papež Pelagij I. pa v času spora Treh poglavij kar vsem prebivalcem (ali vsaj duhovščini) v Benečiji in Istri. Prim. M. SUIC, *Hijeronim Stridonjanin — građanin Tarsatike*, Rad Jugoslovanske akademije znanosti i umjetnosti 426, Knjiga 24 Razreda za društvene znanosti, Zagreb 1986, 264 s.; L. CRACCO RUGGINI, *Aquileia e Concordia: il duplice volto di una società urbana nel IV secolo d. C.*, *Antichità Altoadriatiche* 29, 1987, 87 ss. Gl. tudi S. TAVANO, *Tensioni culturali e religiose in Aquileia*, *Antichità Altoadriatiche* 29, 1987, 225 s.

¹⁰¹ To so bili Samuhel, Bonosus, Verianus, Faustinus in Ursicinus, ki se z izjemo zadnjega omenjajo samo na tem mestu. Izvor teh škofov je skušal hipotetično določiti J. ZEILLER, *Les origines* (kot v op. 68), 163; gl. tudi Z. MIRDITA, *Das Christentum* (kot v op. 64), 88; GJ. GASPER, o. c., 52 (ki soglaša z Zeillerjevim predlogom). Vprašanje ostaja do morebitne najdbe novih virov odprto.

¹⁰² *Collectio Avellana*, Ep. 81 (cit. ed. 225–229); gl. Ch. PIETRI, *La géographie*, 46 op. 87 (ki to pismo pripisuje papežu Anastaziju).

¹⁰³ Najbolj značilen odlomek pisma: »Qui autem dicunt subtilem hominem Christum aut passibilem deum aut in carne versum aut non cognitum habuisse corpus aut de caelo hoc detulisse aut fantasma esse aut mortale dicentes deum verbum indiguisse, ut a patre resuscitaretur, aut sine anima corpus aut sine sensu hominem suscepisse aut duas substantias Christi secundum permutationem confusas unam factam fuisse substantiam et non confitentes dominum nostrum Iesum Christum duas esse naturas inconfusas, unam autem personam, secundum quod unus Christus, unus idem filius, istos anathematizat catholica et apostolica ecclesia.« (*Collectio Avellana*, Epist. 81, 7; cit. ed. 227 s.).

¹⁰⁴ *Collectio Avellana*, Epist. 101 (cit. ed. 464–468); gl. Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 638; 639; W. ULLMANN, *Gelasius I*, 179–180; Ch. PIETRI, *La géographie*, 39.

¹⁰⁵ Od naštetih smo carigradskega teologa Evtiha in Akacija že omenili (gl. op. 96); Dioskor, Timotej (s pridevkom »Helurus«) in Peter (s pridevkom »Mongos«) so bili aleksandrijski patriarhi, Peter (s pridevkom »Fullo«) pa je bil antiohijski patriarh. Gl. A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* IV, 347 ss., 406–432; J. DANIELOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkve* I, 341 ss.

kaj se dogaja v njihovih provincah. Sporoča jim ponovno, da je že večkrat spodbudil solunskega škofa, naj se poboljša, vendar ta ni prekinil s heretiki. Zato apostolski sedež ne vzdržuje z njim nikakršnih stikov, škofom pa priporoča v tej zvezi pazljivost (*«cautius agendum est cum praefato»*). Papež obvešča škofove v Dardaniji in Iliriku, da je podobno pismo poslal tudi dalmatinskim škofom. Opozarja jih dalje, da v zadevah vere smrt ne pomeni razbremenitve krivde in da bodo na sodni dan odgovarjali za svoje početje. Škofje naj se ne dajo prepričati od takih, ki pravijo, da pri vsej stvari ne gre za bistvene stvari (*«cum dicat non de religione sed de nominibus esse certamen»*). Apostolski sedež brani pravo vero in vse, ki se bodo odvrnili od herezije in se vrnili v naročje katoliške vere, bo *«plena caritate»* sprejel.

Očitno je papež dobil na to pismo odgovor dardanskih škofov, ki pa ga je precej vznemiril. To nam kaže njegovo zadnje pismo dardanskim škofom z datumom 1. februarja 496, eno najdaljših Gelazijevih pisem, ki je ohranjeno v dveh verzijah.¹⁰⁶ Sklepiti moremo, da se je pod vplivom uspešne vzhodne propagande med dardanskimi škofi porajal dvom v pravilnost obsodbe Akacija, ki ni bil odstavljen na sinodi, temveč ga je odstavil apostolski sedež, dvom zato, ker je bil na ta način odstavljen škof prestolnega mesta.¹⁰⁷ Papež je obširno izpodbijal kakršenkoli dvom v pravilnost obsodbe. Res je, da so bili voditelji heretičnih gibanj kot so bili Sabelij, Arij, Evnomij, Makedonij, Nestorij, obsojeni na sinodah, vendar pa je obsodba s strani apostolskega sedeža v soglasju s cerkvijo povsem zadostna.¹⁰⁸ Apostolski sedež je odstavil Akacija potem, ko ga je tri leta pismeno opozarjal in svaril, naj se ne ločuje od katoliške in apostolske cerkve, za kar pa se ta ni zmenil. Ko ga je zatožil pravoverni aleksandrijski škof (*«secundae sedis antistes»*) Janez (Talaia) v Rimu, s čimer je priznal papežev absolutni primat, je papež obsodil Akacija kot človeka, ki je povezan s Petrom Mongom, heretičnim (monofizitskim) carigrajskim patriarhom, ki je bil že pred tem obsojen. Papeževa obsodba Akacija (484) povsem zadostuje, razlog zanjo je utemeljen, saj gre tako rekoč za privrženca herezije, obsojene na halkedonskem koncilu.¹⁰⁹ Sledi papeževo utemeljevanje absolutnega primata apostolskega sedeža, ki ima *«more maiorum»* pravico obsojati in izrekat oprostitev, tudi če ni bila sklicana sinoda oziroma tudi v nasprotju s sklepom sinode, če je bil ta krivičen. Papež navaja kot primere ljudi, ki so jih vzhodne sinode obsodile, papeži pa nato oprostili (Atanazij, carigrajska patriarha Janez Zlatoust in Flavijan, škofje, obsojeni na razbojniški sinodi, *«latrocinium Ephe-senum»* v Efezu 449, ki ni le *«male gesta synodus»*, temveč kar *«conspiratio potius perditorum»*).¹¹⁰ Popolnoma neutemeljene so tudi predstave, da je veljava carigrajskega škofa večja, ker je mesto cesarska prestolnica. Če je že govor o dostojanstvu, potem imata *«secunda sedes»* (Aleksandrija) in *«tertia sedes»* (Antiohija) dosti višji rang kakor Carigrad, ki ga papež v želji, da bi ga čimbolj ponižal, z aluzijo na nesrečen dogodek v zgodovini mesta kar dvakrat imenuje *«župnijo cerkve v Herakleji»* (*«paroecia Heraclensis ecclesiae»*), ki ne spada niti med metropolitke sedeže. Mesta Ravena, Milan, Sirmij in Treveri so bila tudi cesarske prestolnice, pa si njihovi škofje zaradi tega niso prilastili nobenih posebnih pravic. Posvetna oblast je namreč nižja in manj vredna od cerkvene,

¹⁰⁶ *Collectio Avellana*, Ep. 95 (cit. ed. 369–398); *Appendix I* (cit. ed. 774–790); Ph. JAFFE — G. WATTENBACH, *Regesta*, 664. Prim. W. ULLMANN, o. c., 180 s. (s podrobno literaturo v op. 84); Ch. PIETRI, *La géographie*, 39–41.

¹⁰⁷ *Collectio Avellana*, Ep. 95, 2 (369 s.): *«... vestra dilectio rettulit iactitare ideo Acacium non putare iure damnatum, quod non speciall synodo videatur fuisse delectus, et insuper de mentiam suae vanitatis accumulantes pueriliter adiacentes, praecipue pontificem regiae civitatis»*. Prim. *Appendix I*, 2 (str. 775).

¹⁰⁸ *Collectio Avellana*, Ep. 95, 6–10 (371 s.); *Appendix I*, 6–10 (777 s.). Bistvo Gelazijeve utemeljitve: apostolski sedež je *«prima sedes»*, ki s svojo avtoriteto potrjuje vsako sinodo in varuje njene sklepe na podlagi prvenstva, ki ga je apostol Peter sprejel od Boga in ga Cerkev vseskozi priznava.

¹⁰⁹ *Collectio Avellana*, Ep. 95, 12–25 (cit. ed. 373–378); *Appendix I*, 11–17 (778–790); prim. *Collectio Avellana*, Ep. 99, 20–31 (448–453). Gl. H. JEDIN, *Storia della Chiesa III*, Milano 1978, 9–11; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa IV*, 368 s. (443–444).

¹¹⁰ *Collectio Avellana*, Ep. 95, 26–40 (cit. ed. 378–383); *Appendix I*, 18–32 (780–784).

kar dokazuje cela vrsta primerov uklanjanja cesarjev in drugih vladarjev volji cerkvenih dostojanstvenikov, ki so z odločnim nastopom triumfirali nad njimi.¹¹¹ Torej je obsodba carigradskega patriarha Akacija s strani apostolskega sedeža pravična in v cerkvenopravnem oziru povsem utemeljena, v soglasju s sklepom številnih italjskih katoliških škofov. Papež končno sporoča škofom, da bi jim lahko to, kar jim je sporočil, povedal še dosti obširneje, in jih prosi, da z vsebino pisma seznaniijo tako katolike kot njihove nasprotnike; njegovo pisanje bo prvim v podkrepitev, drugim pa v koristno zdravilo.¹¹²

Neposredne posledice papeževe poslanice dardanskim škofom niso poznane, ker za naslednjih nekaj let nimamo zanesljivega vira, ki bi osvetljeval razmere v Iliriku. Dve pismi papeža Anastazija, eno naslovljeno na škofa Lavrencija iz Lihnida, drugo na Ursina, obe datirani v leto 497,¹¹³ sta dva zapisa, ki sta, sestavljena skupaj, identični z že predstavljenim Gelazijevim pismom Lavrenciju iz Lihnida.¹¹⁴ Ker gre za en in isti dokument, ki morda pade v Gelazijevo dobo, teh dveh zapisov ne moremo jemati kot zanesljivo pričevanje o razmerah po Gelaziju, čeprav bi se uvodna formulacija pisma, da je bila v solunski cerkvi in drugod prebrana »epistola predecessoris nostri de excessibus Acaii« in da so se škofje odvrnili od shizme, nekako skladala z reakcijo na Gelazijevo poslanico in bi to pismo datirali v Anastazijev čas. Očitno je Gelaziju z velikim trudom vsaj deloma uspelo obnoviti papeški vpliv v Iliriku, čeprav mu obnovitev solunskega vikariata v nekdanji obliki še zdaleč ni uspela. Cerkevno središče Ilirika, Solun, je s škofom Andrejem ostal v shizmi, povezan s Carigradom, in iz teh dveh središč se je moralo še naprej širiti heretično gibanje na Balkanu.¹¹⁵

Po krajšem zatišju nam več virov iz časa zadnjih let papeža Simaha (498—514) in zlasti iz dobe Hormisda (514—523) kaže, da boj za vpliv v Iliriku v Gelazijevi dobi še ni bil odločen. V pismu škofom, klerikom, predstojnikom samostanov, menihom in ljudstvu »per Illyricum Dardaniam et utramque Daciam« z datumom 8. oktobra 512¹¹⁶ je papež Simah ponovno, tako rekoč z gelazijanskim zamahom napadel promonofizitsko carigradsko teologijo in je carigradsko cerkev sploh označil kot heretično, po svoji preteklosti pa kot škandalozno. Vse naslovljene je papež spodbudil, naj bodo še naprej trdni pri zavračanju monofizitske herezije. Tistim, ki so zapadli v herezijo, pa bi se radi rešili, je sporočil, da bo vesel njihovega povratka v katoliško cerkev, obenem pa je posvaril tiste, ki vztrajajo v hereziji, da bo vedno budno pazil nad njihovim početjem.

Boj za prevlado v Iliriku je dobil dramatične oblike v prvih letih papeža Hormisda (514—523), ki je z vztrajnostjo in doslednostjo, pa tudi zaradi ugodnih okoliščin — omenimo naj Vitalijanov upor ob spodnji Donavi, ki je pomenil hud udarec za promonofizitskega cesarja v letih 514—516¹¹⁷ — končno uspel. Leta 515 se je sestala sinoda štiridesetih škofov »Ilirika in Grčije«, ki so prekinili zvezo s svojim metropolitom, solunskim škofom Dorotejem. Ta je namreč v strahu pred cesarjem Anastazijem stal na strani monofizitskega carigradskega patriarha Timoteja. S sinode so poslali pismo papežu z izjavo, da stojijo na njegovi strani.¹¹⁸ Ta preobrat v Iliriku — pod tem imenom so mišljene v viru latinske province, pod »Grčijo« pa grške, v upravnem smislu pa gre za Ilirik —

¹¹¹ Collectio Avellana, Ep. 95, 53—64 (378—392); Appendix I, 33—40 (784—787); kot »paroecia Heraclensis ecclesiae« se omenja carigradska cerkev v c. 21 in 27 (376, v. 9; 378, v. 18) ter Appendix I, 17 (780, v. 5). S to oznako meri papež očitno na ponižanje, ki ga je doživel Bizanc v času Septimija Severa, ko je cesar l. 195 kaznoval mesto tako, da ga je kot »vas« (kome) priključil bliznjemu Perintu (Herakleji) (prim. HERODIANUS 3, 6, 9; ed. C. R. WHITTAKER, London 1969, 294).

¹¹² Collectio Avellana, Ep. 95, 70—81 (393—398); Appendix I, 41—51 (787—790).

¹¹³ Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, Regesta, 746—747.

¹¹⁴ Gl. op. 102—103.

¹¹⁵ Prim. Ch. PIETRI, La géographie, 41. O pogajanjih solunskega škofa Andreja s papežem Anastazijem gl. Collectio Avellana, Epist. 102, 7 (470).

¹¹⁶ Collectio Avellana, Ep. 104 (487—493); Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, Regesta, 763; prim. Ch. PIETRI, La géographie, 43.

¹¹⁷ E. STEIN, Histoire du Bas-Empire II, 1949, 177—185; P. CHARANIS, o. c. (op. 94), 80—85.

¹¹⁸ THEOPHANES, Chronographia, A. M. 6008 (rec. C. DE BOOR, Lipsiae 1883, vol. I, 162, v. 19—24; lat. prevod: ANASTASIUS, Chronographia triperitita, A. M. 6008, vol. II, Lipsiae 1885, 128, v. 32—37). Prim. Z. MIRDITA, o. c., 89 s.; Ch. PIETRI, La géographie, 43 s.

dokumentirajo tudi drugi viri. Škof Avit iz Vienne v Galiji v pismu papežu Hormisdu ob koncu leta 516 sporoča, da je iz prejšnjega papeževega pisma zvedel o »spreobrnjenju provinc Dacije, Ilirika in Skitije«, ¹¹⁹ papež pa mu je v odgovoru (15. februarja 517) sporočil, da stojijo »Dardania et Hillyricus vicina Pannoniae« na njegovi strani in ga prosijo pomoči, da ima veliko privržencev tudi v Trakiji in da je nedavno po provincialni sinodi stopil na njegovo stran metropolit Starega Epira, škof (Johannes) iz Nikopolis. ¹²⁰

Papež je namreč v začetnih letih vlade začel energičen boj proti promonofizitski cerkveni politiki cesarja Anastazija. V celi vrsti pisem, ki jih je izmenjal s cesarjem, ¹²¹ naslovil na solunskega škofa Doroteja, ¹²² carigrajskega škofa Timoteja, ¹²³ na škofe Vzhoda, posebej na pravoverne škofe, ¹²⁴ je papež energično zastopal svoje interese in je v težkih pogajanjih dosegel znatne uspehe, v precejšnji meri tudi zaradi cesarjevih vojaških porazov proti Vitalijanu. Šele po zmagi nad Vitalijanom je lahko cesar nastopil proti katoliškim škofom v Iliriku. Leta 516 je poklical v prestolnico pet ilirskih škofov, tri iz Sredozemske Dacije (Domniona iz Serdike, Gajana iz Naisa in Evangela iz Pautalije), poleg tega še Alcisa iz Nikopolis v Starem Epiru in Lavrencija iz Lihnida v Novem Epiru. Od teh sta Alcis in Gajan umrli v prestolnici, Domnio in Evangel sta bila zaradi strahu pred uporom katoliško orientirane vojske v Iliriku nemudoma odpuščena domov, Lavrencij iz Lihnida pa je ostal v izgnanstvu v prestolnici in se je v sedmem letu vrnil v domače mesto, kjer je umrl, star že več kot osemdeset let. ¹²⁵

Akacijanska shizma se je po štiriintridesetih letih (484—518) končala s smrtjo cesarja Anastazija poleti 518. Tej je sledila zmaga pravovernosti na Vzhodu in posebej v Carigradu, nato je bil izdan odlok novega cesarja Justina, doma iz pravovernega Ilirika, ki je z grožnjo hudih kazni zapovedal pravovernost (halhedonsko veroizpoved). ¹²⁶ Kljub temu preobratu na Vzhodu pa se odnosi z apostolskim sedežem niso uredili takoj. Obsežna korespondenca med papežem Hormisdom, cesarjem Justinom, carigrajskim patriarhom Janezom, prestolonaslednikom Justinijanom in celo nekaterimi damami iz cesarske družine iz dobe od avgusta 518 do marca 519 ter pogajanja prek poslanstev (iz Carigrada v Rim septembra 518, iz Rima v Carigrad marca 519) so bila potrebna, preden je bila končno dosežena sprava, s protokolom (»libellus«), podpisanim 28. marca 519. Akacij in njegovi privrženci ter cesarja Zenon in Anastazij so bili prekleti, carigrajski patriarh je priznal primat apostolskega sedeža. ¹²⁷

Preobrat je dobil svoj epilog v Makedoniji. Solunski škof Dorotej, ki je bil tako kot njegov predhodnik Andrej v shizmi, ¹²⁸ vendar ni pretrgal vseh vezi s papežem, ¹²⁹ je v novih razmerah nastopil dvolično. Marca 519 je obljubil poslanstvu iz Rima v Carigrad, ki je šlo po Egnatijski cesti skozi Lihnid in Solun, da bo podpisal protokol potem, ko bo sklical provincialno sinodo. ¹³⁰ Po drugi

¹¹⁹ Collectio Avellana, Ep. 136, 1 (cit. ed. 559).

¹²⁰ Collectio Avellana, Ep. 137, 9—10 (cit. ed. 562 s.); o spreobrnjenju v Novem Epiru poroča korespondenca med Hormisdom in Janezom iz Nikopolis od jeseni 516 do pomladi 517; gl. Collectio Avellana, Epist. 117—124 (522—537); Z. MIRDITA, o. c., 89 s.; Ch. PIETRI, La géographie, 45 s.

¹²¹ Collectio Avellana, Ep. 107—115; 125—127; 138 (cit. ed. 499—513; 537—545; 564—565); prim. P. CHARANIS, o. c., 87—92; 95—97; 104—106; A. FLICHE — V. MARTIN, Storia della Chiesa IV, 394—397 (480—487).

¹²² Collectio Avellana, Ep. 106; 133 (cit. ed. 498—499; 554—556); Ch. PIETRI, La géographie, 46 s.

¹²³ Collectio Avellana, Ep. 128 (545—546).

¹²⁴ Collectio Avellana, Ep. 129—130 (547—552); prim. Ep. 132 (553 s.).

¹²⁵ MARCELLINUS V. C. COMES, Chronicon, A. 516 (3) (ed. Th. MOMMSEN, Chronica minora II, Mon. Germ. hist., Auctores ant. 11, 1894, 99). Prim. P. CHARANIS, o. c., 103; Ch. PIETRI, La géographie, 44 s.

¹²⁶ A. FLICHE — V. MARTIN, Storia della Chiesa IV, 535—540 (634—639).

¹²⁷ Collectio Avellana, Ep. 141—244 (cit. ed. 586—773); gl. zlasti Ep. 143; 147; 153; 159; 162; 167 (cit. ed. 587 s.; 592 s.; 601; 607 ss.; 614; 618 ss.). Prim. A. FLICHE — V. MARTIN, Storia della Chiesa IV, 541 s. (640).

¹²⁸ Liber pontificalis I, 52 (Anastasius) (ed. L. DUCHESNE, Paris 1955², 258 s., zlasti op. 3).

¹²⁹ Prim. Ch. PIETRI, La géographie, 47 s. Očitno tudi zaradi nezanesljivosti solunskega škofa je papež Hormisda jan. 519 pretorijanskega prefekta za Ilirik in druge posvetne dostojanstvenike obvestil o poslanstvu, ki ga je poslal v prestolnico, in je apeliral nanje, naj se zavzemajo »pro redintegratione fidelium« (Collectio Avellana, Ep. 153; cit. ed. 601).

¹³⁰ Collectio Avellana, Ep. 167, 3—4 (cit. ed. 618 s.).

strani pa je s svojim početjem kazal, da spravi s katoliško cerkvijo ni naklonjen. V Solunu so bili vodje katoliške stranke ubiti, sam škof je javno strgal »libellus«.¹³¹ Papež je hotel zato solunskega škofa odstraniti; poklical ga je v Rim na zagovor, vendar mu ni bilo treba na pot, ker ga je zaščitil cesar.¹³² Ti dogodki kažejo, da je Solun kot središče Ilirika še naprej ostal jabolko spora med Rimom in Carigradom, med cerkveno in posvetno oblastjo.

Precej lažje kot v metropoli Solunu je prišlo do zmage pravovernosti v drugih škofijskih mestih. Ko je v začetku leta 519 potovalo papeško poslanstvo po Egnatijski cesti v Carigrad, je bilo v Lihnidu sprejeto z velikim navdušenjem, novi lihnidski škof Teodorit je podpisal »libellus«.¹³³ Maja 519 je ta škof pisal papežu Hormisdu z izrazi brezmejne vdanosti ter navdušenja nad katoliško zmago in koncem shizme.¹³⁴ Enako lahek je bil uspeh papeževega poslanstva še pred Lihnidom v Skampih ter v Prevalitani, do težav je prišlo samo v Avlonu, kjer je škof hotel pred podpisom »libella« zvedeti za stališče svojega metropolita, solunskega škofa.¹³⁵ Lihnid je bil s Teodoritom in še prej z Lavrencijem eden tistih škofijskih sedežev v Iliriku, ki je bil v dobi akacijanske shizme izrazito naklonjen papeški strani.¹³⁶ Morda so bili odlični odnosi lihnidskih škofov z apostolskim sedežem v tem obdobju tista vez, na podlagi katere si moremo pojasniti čaščenje sv. Erazma, zlasti zato, ker je bilo čaščenje sv. Erazma morda že v tej dobi razširjeno tudi v Rimu.¹³⁷

5. Doba cesarja Justinijana

Papeška zmaga ter obnovev rimskega vpliva v Iliriku pa sta bila kratkotrajna, saj so se njuni rezultati začeli rušiti že po petnajstih letih. Ob sporu v tesalski cerkvi, ki se je reševal na sinodi v Rimu (7. in 9. decembra 531), je še razvidna velika vloga papeža (Bonifacija), medtem ko je bila vloga solunskega škofa povsem obrobna.¹³⁸ Kmalu nato je sledil občuten padec rimskega vpliva v Iliriku. Cesar Justinijan je v Kodeks (prva neohranjena izdaja 529, druga ohranjena izdaja 534) privzel tedaj verjetno že precej pozabljen zakon cesarja Teodozija II. iz leta 421, po katerem je za reševanje sporov med škofi v Iliriku pristojen »antistes urbis Constantinopolitanae, quae Romae veteris praerogativa laetatur«.¹³⁹

V naslednjem letu (14. 4. 535) je Justinijan z zakonom ustanovil nadškofijo Justinijano Primo z značilnostmi avtokefalne cerkve kot neke vrste nadomestilo za nekdanjo sirmijsko nadškofijo, katere pomen je silovito upadel proti sredini 5. stoletja.¹⁴⁰ To dejanje pomeni udarec oblasti solunskega škofa, čigar oblast se je po oddvojitvi šestih »latinskih« in ene »grške« province na severu

¹³¹ *Collectio Avellana*, Ep. 225 (cit. ed. 688–690).

¹³² *Collectio Avellana*, Ep. 186 (642–644); 227 (692–693); prim. Ep. 185 (641–642; odgovor na prejšnje papežovo pismo); Ep. 208–209 (667–669).

¹³³ *Collectio Avellana*, Ep. 214 (673; datum pisma: 7. 3. 519); prim. *Coll. Avell.*, Epist. 213, 5 (672); 215, 2 (674).

¹³⁴ *Collectio Avellana*, Ep. 166 (617–618).

¹³⁵ *Collectio Avellana*, Ep. 213; 215 (671–674); prim. Ch. PIETRI, *La géographie*, 46.

¹³⁶ Za dobo škofa Lavrencija gl. op. 102; gl. tudi V. BITRAKOVA-GROZĐANOVA, *Starohristijanski spomeniki vo Ohridsko — Monuments paléochrétiens de la région d'Ohrid*, Ohrid 1975, 19–21.

¹³⁷ H. DELEHAYE, *Les origines du culte des martyrs*, *Subsidia hagiographica* 20, Bruxelles 1933, 307 s.; prim. *Liber pontificalis LXXVIII* (Adeodatus) (ed. L. DUCHESNE, vol. I, Paris 1955², 346; 347 op. 6 (=monasterium sancti Erasmi situm in Celiomonte)).

¹³⁸ *Collectio Thessalonicensis* (ed. C. SILVA-TAROUCA, Roma 1937, 1–16); Ch. PIETRI, *La géographie*, 51–52.

¹³⁹ *Codex Iustinianus* 1, 2, 6 (421) (ed. P. KRUEGER, Dublin–Zürich 1967⁸, 12). Prim. op. 68, 75 in 84.

¹⁴⁰ JUSTINIANUS, *Novella 11* (535) (ed. R. SCHOELL — G. KROLL, Berlin 1959⁷, 94). Gl. B. GRANIĆ, *Osnivanje arhiepiskopije u gradu Justiniana Prima 535 godine posle Hr.*, *Glasnik Skopskog naučnog društva* 1, Skopje 1926, 113–134; IDEM, *Die Gründung des autokephalen Erzbistums von Justiniana Prima durch Kaiser Justinian I im Jahre 535 n. Chr.*, *Byzantion* 2, 1925, 123–140; R. A. MARKUS, *Carthage — Prima Justiniana — Ravenna: an Aspect of Justinian's »Kirchenpolitik«*, *Byzantion* 49, 1979, 277–302, zlasti 289–292; L. MAKSIMOVIĆ, *Severni Ilirik u VI veku*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 19, 1980, 17–57, zlasti 26–30; Ch. PIETRI, *La géographie*, 48–50; H. D. DÜPMANN, *Zur Problematik von Justiniana Prima*, *Miscellanea Bulgarica* 5, 1987, 221–232, zlasti 224 ss.

zmanjšala za dobro polovico in je obsegala le šest provinc s pretežno grškim jezikom (Kreto, Helado, Tesalijo, Stari Epir, Novi Epir in Prvo Makedonijo). Justinijani Primi je bil cerkvenoorganizacijsko podrejen ves mezijski in dacijski prostor (Obrežna in Sredozemska Dacija, ostanek Druge Panonije, Prva Mezija, Prevalitana, Dardanija in Druga Makedonija kot edina provinca s pretežno grškim jezikom). Justinijan je v zakonu navedel tudi argumente za tako ureditev.

Ko je prišlo v dobi hunskih pustošenj do preselitve prefekture iz Sirmija v Solun, je zaradi tega postal vpliv novega središča večji tudi na cerkvenem področju (»tunc ipsam praefecturam et sacerdotalis honor secutus est«, c. 2). Ta pa ni bil utemeljen z dostojanstvom solunskega škofa, temveč z rangom mesta v civilnoupравни ureditvi (»et Thessalonicensis episcopus non sua auctoritate, sed sub umbra praefecturae meruit aliquam praerogativam«, c. 2). Cesar je torej v utemeljevanju nove ureditve povsem ignoriral nastanek solunskega vikariata kot papeške ustanove, ki se je izoblikovala prav v dobi zatona Sirmija, vendar neodvisno od civilnoupornih sprememb izključno na podlagi papeških dekretov. Justinijan je dal novi nadškofiji Justinijani Primi, od koder je bil doma (»patria nostra«, prooemium, c. 2 in 6) za večne čase (»in perpetuum«, c. 6) najvišji možen rang v Iliriku. Škofje Justinijane Prime imajo v imenovanih provincah »primum honorem, primam dignitatem, summum sacerdotium, summum fastigium« (c. 4) in solunski škof nima nad njimi in njihovimi sufragani prav nobenih pooblastil (»nulla, communionem adversus (eos) Thessalonicensi episcopo servanda (c. 4) ... nulla penitus Thessalonicensi episcopo neque ad hoc communionem servanda«, c. 7). Kot razlog za to ureditev je navedel cesar tudi ozemeljsko povečanje države (»in praesenti deo auctore ita nostra respublica aucta est«, c. 2) vse do bregov Donave in čez. Zaradi tega je treba ustanoviti novo upravno središče bližje ponovno pridobljenim deželam, kajti Druga Panonija ni zelo oddaljena od Sredozemske Dacije (Justinijane Prime), preveč oddaljena pa od Prve Makedonije (Soluna). Nikakor ne more biti v interesu države, da bi ljudje, ki so nenehno zaposleni z vojno (»semper bellicis sudoribus inhaerentes«, c. 3), morali potovati v Prvo Makedonijo, »na tolikšne razdalje in skozi tolikere težave«.

Justinijanova cerkvenouppravna reforma v Iliriku pomeni obenem poskus obnove cerkvene organizacije po prejšnjih kaotičnih razmerah, zlasti v obdobjih provinc, obenem pa je bila kot čist izraz cazaropapizma hud udarec papeški politiki. Ozemlje nekdanjega solunskega vikariata se je prepolovilo, prejšnje papeške uredbe je cesar ob usklajevanju cerkvene organizacije s civilno povsem ignoriral. Makedonski prostor, pred več kot stoletjem združen v papeški ustanovi, solunskem vikariatu je bil s to uredbo cerkvenoorganizacijsko razbit med dve središči. Solun (južni in zahodni del) in Justinijano Primo (osrednji in severni del). Ker se v Justinijanovi noveli iz leta 545,¹⁴¹ deset let pozneje, med območji, podrejenimi Justinijani Primi, ne omenja provinca Druga Makedonija, je verjetno, da je bila ta provinca do tega leta ponovno priključena solunski nadškofiji, tako da je območje Justinijane Prime ostalo omejeno le na severni, dardanski del današnjega makedonskega prostora (Scupi).^{141a} Določba v noveli iz leta 545, da ima Justinijana Prima na svojem ozemlju najvišji možen rang (»locum obtinere eum sedis apostolicae Romae«), kar je izrecno potrdil tudi papež Vigili, kaže na to, da je Justinijanova uredba iz leta 535 po-

¹⁴¹ JUSTINIANUS, *Novella 131*, 3 (545) (cit. ed. 655 s.); nadškofijski sedež v Justinijani Primi omenja tudi PROCOPIUS, *De aedificiis* 4, 1, 25 (ed. H. B. DEWING, Loeb Classical Library, vol. VII, London 1971, 226).

^{141a} B. GRANIĆ, *Die Gründung*, 135 s. zavrača mnenje, da je bila Druga Makedonija kot provinca tedaj ukinjena in priključena Dardaniji, kot je menil J. ZEILLER, *Les origines*, 164. Če je tedaj prišlo do ukinitve Druge Makedonije, ki se po tem letu ne omenja več, je bilo njeno ozemlje verjetneje združeno s Prvo Makedonijo kot z Dardanijo. Argument za Zeillerovo tezo je dejstvo, da je na koncilu v Carigradu 553 škof Fokas iz Stobov zastopal odsotnega škofa Justinijane Prime (gl. op. 156).

vzročila nesporazum.¹⁴² Ta nesporazum je bil rešen deset let kasneje, ko je Justinijanovo ureditev potrdil papež, vendar je ostal slej ko prej cerkvenopravni status Justinijane Prime nejasen, to je, ali gre za avtokefalno nadškofijo ali za papeški vikariat. Po Justinijanovi smrti je s strani apostolskega sedeža prevladala druga razlaga in tudi zato je proti koncu 6. stoletja rang tega cerkvenega središča precej padel.¹⁴³

Justinijanova verska politika je povzročila v Iliriku hude spopade. Ilirski škofje so se upirali cesarju že ob objavi njegove teopashitske verske formule leta 533,¹⁴⁴ vendar jih je cesar, potem ko je skupaj s papežem zatrl opozicijo akoimetov (534) leta 536 prisilil k podpisu svoje formule veroizpovedi.¹⁴⁵

Še dosti hujšo krizo v Iliriku je povzročila Justinijanova obsodba Treh poglavij v letih 543/545,¹⁴⁶ do katere se je cerkev v Iliriku tako kot na splošno na Zahodu opredelila negativno. Leta 549 se je sestala v Justinijani Primi sinoda ilirskih škofov, na kateri so pismeno protestirali proti cesarjevi obsodbi Treh poglavij in obsodili nadškofa Justinijane Prime Benenata kot očitnega privrženca cesarjeve verske politike.¹⁴⁷ Leta 551 so škofje iz Ilirika in Dalmacije odbili Justinijanovo vabilo na sinodo v Carigradu.¹⁴⁸ Očitno pa odpor ilirskih škofov proti Justinijanovi obsodbi Treh poglavij ni bil enoten in ga je cesarju uspelo streti deloma že pred petim ekumenskim koncilom v Carigradu 553.¹⁴⁹ Na tem cerkvenem zboru in v dogodkih v zvezi z njim je sodelovalo več škofov z madeonskega prostora. »Constitutum de tribus capitulis«, dokument, ki ga je papež Vigilijs izdal 14. 5. 553 v Carigradu neodvisno od koncilskih zasedanj, sporoča, da je poleg drugih škofov podpisal formulo veroizpovedi, objavljeno »Theophaniorum die«, tudi »Helias Thessalonicensis«.¹⁵⁰ Škof »Benignus Heracleae Pelagoniae« se v dokumentu nekajkrat omenja kot posrednik med cesarjem oziroma koncilom in papežem.¹⁵¹ Ta škof je pri delu koncila nadomeščal odsotnega solunskega škofa Helija.¹⁵² Omenjeni papeški dokument je podpisal poleg še petnajstih škofov (od teh sta bila dva iz Ilirika) tudi »Sabinianus gratia dei episcopus

¹⁴² Prim. *Collectio Avellana*, Ep. 88, 13 (cit. ed. 338); gre za pismo papeža Agapita cesarju Justinianu z datumom 15. okt. 535 (pol leta po 11. noveli), v katerem mu sporoča, da je poslal na dvor poslanca, ki bodo rešili vprašanje »et de Justiniana civitate gloriosi natalis vestri conscia«.

¹⁴³ Gl. op. 173.

¹⁴⁴ *Codex Justinianus* 1, 1, 6 (ed. P. KRUEGER, 1967⁸, 7 s.). Cesar je poslal dekret celi vrsti vzhodnih cerkva, kot sporoča sam v pripisu (str. 8 spodaj), *Chronicon Paschale*, A. 533 (*Patrologia Graeca* 92, 889 ss., zlasti 892) pa sporoča, da ga je poslal tudi »in Illyriorum gentis urbem Thessalonicanam« in v Rim, kjer ga je papež Janez II. marca 534 v celoti sprejel (*Codex Justinianus* 1, 1, 8 (str. 10–12); *Collectio Avellana*, Ep. 84 (cit. ed. 320–328; iz pisma zvezmo, da je cesar poslal v Rim dva škofa, Hipatija iz Efeza in Demetrija iz Filipov, ki sta papežu posredovala njegova stališča do akoimetov). Janezov naslednik Agapitus je marca 536 pisal cesarju Justinianu, da tudi on sprejema cesarjevo versko formulo, ki sta jo bila papežu Janezu II. predstavila oba imenovana škofa (*Collectio Avellana*, Ep. 91 (342–347); prim. Ep. 82 (229–230)).

¹⁴⁵ VICTOR TONNENENSIS, *Chronica*, A. 536 (ed. Th. MOMMSEN, *Mon. Germ. hist.*, Auct. antiquissimi 11, 1961², 198 v. 29–30). Prim. B. GRANIC, *Die Gründung*, 137. O teopashitskem sporu splošno gl. M. V. ANASTOS, *Justinian's Despotic Control over the Church as Illustrated by his Edicts on the Theopaschite Formula and his Letter to Pope John II in 533*, *Zbornik radova Vizant. inst.* 8/2, 1964, 1–11; gl. tudi A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* IV, 569 s. (666); H. JEDIN, *Storia della Chiesa* III, 29 s.; J. DANIELOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkev* I, 350.

¹⁴⁶ Splošno k temi gl. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles* III, Paris 1909, 1–67; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, 1949, 632–654; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* IV, 581–589 (679–687); H. JEDIN, *Storia della Chiesa* III, 36–43; J. DANIELOU — H. I. MARROU, *Zgodovina Cerkev* I, 351 s.

¹⁴⁷ VICTOR TONNENENSIS, *Chronica*, A. 549 (cit. ed. 202, v. 5 ss.): »Illyriciana synodus in defensione trium capitulorum Justiniano Augusto scribit et Benenatus Primae Justinianae civitatis episcopum obtractorem condemnat.« Gl. J. ZEILLER, *Les origines*, 398; B. GRANIC, *Die Gründung*, 137 s.; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, 644; Ch. PIETRI, *La géographie*, 53.

¹⁴⁸ FACUNDUS, *Contra Mociam* 50 (ed. J. M. CLÉMENT — R. VANDER PLAETSE, *Corpus Christ. Ser. Latina* 90 A, 1980, 412 v. 427); o tem poročata tudi *Epistola legatis Francorum qui Constantinopolim proficiscerantur ab Italiae clericis directa* (J. D. MANSI, *Sacr. Concil. nova et amplissima collectio* 9, Paris–Leipzig 1902, 153–154). O stališču cerkve v Iliriku prim. tudi FACUNDUS, *Ad Justinianum* 2, 4, 11; 4, 3, 5 (cit. ed. 59; 122); Ch. PIETRI, *La géographie*, 53 s.

¹⁴⁹ Splošno o koncilu gl. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles* III, 68–132; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire II*, 654–690; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa* IV, 591–602 (688–701).

¹⁵⁰ *Vigilijs constitutum de tribus capitulis* 19 (*Collectio Avellana*, Ep. 83, 19; cit. ed. 234, v. 17).

¹⁵¹ *Collectio Avellana*, Ep. 83, 24; 25; 203 (cit. ed. 235 v. 14 s.; 236 v. 22; 286 v. 22); prim. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles* III, 96.

¹⁵² Na seznamih udeležencev posameznih zasedanj koncila se pojavlja zapis: »Benigno religiosissimo episcopo Heracleae Pelagoniae, vicem agente Eliae beatissimi episcopi Thessalonicensis« (J. D. MANSI, *Concil.* 9, 173; 190; 191; 194; 197).

Zapparenæ civitatis»,¹⁵³ škof, ki se je nahajal v Carigradu, vendar se ni udeleževal koncilskih sej.¹⁵⁴ Ubikacija njegovega škofijskega sedeža nekje v Drugi Makedoniji ostaja še naprej sporna.¹⁵⁵ Ker se nadškof Justinijane Prime Benenatus enako kot njegov solunski kolega ni udeležil koncila, ga je zastopal škof Fokas iz Stobov.¹⁵⁶ Sklepi petega ekumenskega koncila so naleteli v Iliriku na odpor, ki pa ga je cesar strl prej kot drugod na Zahodu. Po zatretju odpora v ilirski cerkvi leta 559¹⁵⁷ je bila opozicija ilirskih škofov povsem strta. Dogodki v zvezi s petim ekumenskim koncilom v Carigradu so v cerkvi na tleh antične Makedonije zadnji, ki jih sodobni viri sorazmeroma podrobno in zanesljivo prikazujejo.

Razvoj krščanstva na ozemlju antične Makedonije v razponu od srede 4. do konca 6. stoletja dokumentirajo tudi bogati materialni viri, zlasti ostanki zgodnjekrščanskih cerkva v veliki večini vseh poznanih škofijskih središč, pa tudi v celi vrsti manjših naselij. Če se omejimo predvsem na tisti del poznoantične Makedonije, ki je danes v okviru republike Makedonije, ter pritegnemo dele sosednjih provinc Novega Epira in Dardanije, moremo reči, da je zgodnjekrščanska arheologija prišla najdlje pri raziskavah v Stobih, dobro raziskani pa so tudi zgodnjekrščanski objekti v Herakleji in Lihnidu, nekoliko manj v Bargali in Skupih.¹⁵⁸ Od ostalih mest antične Makedonije z bogatimi zgodnjekrščanskimi najdbami naj omenimo v prvi vrsti Solun in Filipe.¹⁵⁹ Podobo cerkvene organizacije dopolnjujejo napisi z omembo cerkvenih dostojanstvenikov, zlasti škofov. Z jugoslovanskega področja antične Makedonije naj omenimo napise z omembo treh škofov, ki se sicer ne pojavljajo v literarnih virih. To so Filip iz Stobov, Hermias iz Bargale in Johannes iz Herakleje.¹⁶⁰ Omenimo naj še nekaj napisov z omembami klerikov.¹⁶¹ Med pomembnimi arheološkimi odkritji s pod-

¹⁵³ *Collectio Avellana*, Ep. 83, 310 (cit. ed. 319 v. 7).

¹⁵⁴ J. D. MANSI, *Concil.* 9, 199–200.

¹⁵⁵ V. BESEVLIEV, *Le nom antique de Sveti Vrač (Bulgarie), siège épiscopal du VIe siècle*, *Byzantinoslavica* 23, 1962, 1–5; IDEM, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, *Berliner byzantinische Arbeiten* 30, Berlin 1964, 171 je identificiral Zaparo z današnjim mestom Sandanski (prej Sveti Vrač) v porečju Strume v Pirinski Makedoniji; F. PAPAŽOGLU, *Rimski gradovi*, 93 in 247 s. je zavrnila identifikacijo s krajem Saparevo v vzhodni Makedoniji in predlagala identifikacijo s krajem Zeapouries, ki ga omenja PROCOPIUS, *De aedif.* 4, 4 (cit. ed. kot v op. 141, 260). Prim. tudi J. SASEL, *Tabula imperii Romani K 34*, Ljubljana 1976, 157 (s. v. Sandanski). Rešitev vprašanja si moremo obetati od prihodnjih arheoloških raziskav.

¹⁵⁶ J. D. MANSI, *Concil.* 9, 199–200. Eden od sklepov koncila je bil, da morajo trije ilirski škofje, ki so podpisali Vigilijev »Constitutum«, Sabinijan iz Zapare, Projekt iz Naissa in Pavel iz Ulpijane, stopti v stik s škofom Benenatom iz Justinijane Prime, ki je bil na cesarjevi (koncilski) strani (»qui communicat nobis«, prim. op. 147). Ker pa ta ni bil navzoč, naj nastopi v njegovi vlogi (»ejus vices agit«) »Phocas religiosissimus episcopus sub ejus dioecesi constitutus«.

¹⁵⁷ VICTOR TONNENENSIS, *Chronica*, A. 559 (cit. ed. 204): »Illyriciani episcopi praeter parva monasteria paucosque fideles persecutiones passi consentiunt pristinam fidem in irritum deducere«. Prim. B. GRANIĆ, *Die Gründung*, 138.

¹⁵⁸ Novejše stanje arheoloških raziskav na ozemlju celotne antične Makedonije posreduje vrsta prispevkov v zborniku: *Actes du Xe congrès international d'archéologie chrétienne (Thessalonique 1980)*, vol. I–II, Città del Vaticano – Thessalonike 1984, za ozemlje današnje republike Makedonije gl. zlasti N. DUVAL – V. POPOVIĆ, *Urbanisme et topographie chrétienne dans les provinces septentrionales de l'Illyricum*, ibidem, vol. I, 541–579, zlasti 555 ss.; 577 ss. (izbrana bibliografija). Temeljne arheološke monografije za posamezna najdišča: *Studies in the Antiquities of Stobi I* (ed. J. WISEMAN, Beograd 1973), II (ed. J. WISEMAN, Beograd 1975), III (ed. B. ALEKSOVA – J. WISEMAN, Titov Veles 1981); J. R. WISEMAN, *The City* (kot v op. 1); Herakleja I, II, III, Bitola 1961; 1965; 1967; V. BITRAKOVA-GROZĐANOVA, *Starohristijanski spomeniki vo Ohridsko – Monuments paléochrétiens de la région d'Ohrid*, Ohrid 1975; za Bargalo gl. B. ALEKSOVA v *Studies in the Antiquities of Stobi III*, 1981, 29–45; za Skupi gl. M. GARASANIN – D. KORAČEVIĆ, *Arheološki iskopavanja vo Skupi od 1978–1981 godina*, *Macedoniae acta archaeologica* 7–8, 1981–1982, 79–96. Novejše stanje raziskav zgodnjekrščanskih mozaikov prinašata zbornik *Ranohriščanski mozaiki v Jugoslaviji*, Materijali 18, Bitolj 1978 in monografija G. CVETKOVIĆ-TOMASEVIĆ, *Ranovizantijski podni mozaici. Dardanija, Makedonija, Novi Epir*, Beograd 1978. Prim. tudi A. SONJE, *I mosaici pavimentali delle basiliche paleocristiane del Parentino in rapporto con gli altri mosaici delle coste adriatiche*, *Atti (Centro di ricerche storiche – Rovigno)* 16, 1985–1986, 95–164, zlasti 141–160.

¹⁵⁹ Gl. izbrano bibliografijo v A. EFFENBERGER, *Frühchristliche Kunst und Kultur. Von den Anfängen bis zum 7. Jahrhundert*, München 1986, 350 s.; F. W. DEICHMANN, *Einführung in die Christliche Archäologie*, Darmstadt 1983, 283 ss.; 363 s. in drugod.

¹⁶⁰ B. SARIA, *Novi nalazi u episkopskoj crkvi u Stobima*, *Glasnik Skopskog naučnog društva* 12, 1932 (1933), 11–32, zlasti 25; IDEM, *Neue Funde in der Bischofskirche von Stobi*, *Jahreshefte des Österr. Archäol. Inst.* 28, 1933, 112–139, zlasti 132 s.; B. ALEKSOVA v *Studies in the Antiquities of Stobi III*, Titov Veles 1981, 34 (napis iz Bargale); I. NIKOLAJEVIĆ-STOJKOVIĆ, *Ranovizantijska arhitektonska dekorativna plastika u Makedoniji*, Srbija i Crnoj Gori, Beograd 1957, 42 (monogram iz Herakleje); prim. EADEM v *Studies in the Antiquities of Stobi III*, 1983.

¹⁶¹ Gradivo še ni sistematično zbrano in ovrednoteno. Prim. za Stobe B. ALEKSOVA v *Studies in the Antiquities of Stobi III*, 157 s.; B. SARIA, *Neue Funde*, 136.

ročja Makedonije iz najnovejšega časa, ki daleč presegajo regionalni okvir, naj samo omenimo najdbo štiridesetih glinastih ikon s pretežno biblijskimi prikazi iz kraja Viničko Kale v vzhodni Makedoniji (na ozemlju antične Druge Makedonije). Pomen te najdbe — po našem prepričanju najdbe desetletja v zgodnje-krščanski arheologiji vobče — bodo pokazale prihodnje raziskave.¹⁶²

Kljub sorazmeroma številnim omembam škofov z makedonskega ozemlja v 5. in 6. stoletju ostaja število poznanih škofijskih sedežev sorazmeroma majhno in se praktično ne povečuje od srede 5. stoletja. Predvidevati moremo, da je bilo škofijskih sedežev precej več, vendar se v virih mnogi med njimi ne pojavljajo. Konstitucija cesarja Zenona iz dobe okrog leta 480 je namreč odredjala, da mora imeti vsako mesto svojega škofa.¹⁶³ Če vzamemo za primerjavo najbolj izčrpen vir za upravno razdelitev obravnavanega prostora v zgodnjebizantinski dobi, Hieroklov Synecdemos, sestavljen okrog leta 527, opazimo veliko razliko med hipotetičnim in dejanskim stanjem.¹⁶⁴ Hierokles navaja za ozemlje Prve Makedonije dvaintrideset mest, za ozemlje Druge Makedonije osem mest, približno dvakrat več kot je poznanih škofijskih sedežev. Ti se na primer ne omenjajo kar v petih mestih Druge Makedonije, ki jih navaja Hierokles in ki so ležala na ozemlju današnje republike Makedonije. To so bila mesta Argos, Eustraion, Pelagonia, Kelenidin in Harmonia.¹⁶⁵

6. Zaton zgodnjekrščanske cerkve v Makedoniji

Zgodnjekrščansko cerkev v Makedoniji so tako kot drugod na Balkanu precej ogrozili Germani in Huni v 5. stoletju, skoraj povsem uničili pa Slovani na prehodu iz 6. v 7. stoletje.

Makedonija je bila resno ogrožena že v času premikov Zahodnih Gotov čez njeno ozemlje v letih 395–401, zlasti s pogodbo (foedus) leta 397,¹⁶⁶ nato pol stoletja kasneje v drugi Atilovi vojni proti vzhodnemu cesarstvu leta 447, ko so Huni vdrli vse do Termopil,¹⁶⁷ nato četrto stoletja kasneje v času premikov Vzhodnih Gotov okvirno v času 472–479.¹⁶⁸ Po teh dogodkih ni bilo, če izvzamemo uničujoč potres leta 518, ki je dobesedno zravnal z zemljo Skupi (Skopje),¹⁶⁹ nobene hujše nevarnosti vse do slovanskih in avarskih vpadov, ki so bili zelo intenzivni v zadnji četrtini 6. stoletja. Okvirno v sredino 6. stoletja, v čas cesarja Justinijana, pade zadnji razcvet gradbeništva v Makedoniji in v Iliriku sploh, ki se manifestira v gradnji utrd, pa tudi cerkva, tako v mestih kot na podeželju. Ali in na kakšen način je spremenjena naselbinska struktura v času slovanskih vpadov in intenzivnih utrdbenih gradenj vplivala na življenje cerkve, je v znatni meri še predmet prihodnjih raziskav.¹⁷⁰

¹⁶² Gl. razstavni katalog: I. KORUBIN (ured.), *Ikon v Makedoniji*, Skopje s. a. (reprodukcije šestih ikon s kratkim spremenim besedilom, ki ga je napisal K. BALABANOV); K. BALABANOV, C. KRSTEVSKI in drugi, *Makedonske ikone v zgani glini*, Ljubljana 1989 (katalog razstave v Galeriji Cankarjevega doma v Ljubljani v novembru in decembru 1989, ki prinaša krajše strokovno besedilo, seznam najdb, fotografije izbranih eksponatov in seznam dosedanje literature); J. KASTELIC, *Sporočila vere in umetnosti. Ob razstavi ikon-reliefov iz Vinice pri Stipu, ki sta jo v Galeriji Cankarjevega doma pripravila Arheološki muzej Makedonije in CD*, Naši razgledi XXXVIII, št. 24 (911), 29. dec. 1989, stran 729.

¹⁶³ *Codex Iustinianus* I, 3, 35 (36) (ed. P. KRUEGER, Dublin–Zürich 1967², 23–24). Konstitucija, ki nima datuma, uvrščena pa je med dve Zenonovi konstituciji iz let 472 in 484, je odredjala (v latinskem prevodu): »Omnes civitates, sive eae renovatae sunt anteriori tempore sive antea civitates non fuerunt, sed per imperiale beneficium eo promotae sunt, omnimodo peculiarem propriumque episcopum habere sancimus, qui rerum ecclesiasticarum in ea curam gerat...«

¹⁶⁴ HIEROCLIS Synecdemos, rec. A. BURCKHARDT, *Lipsiae 1893* (novejša izdaja vira in največjo literaturo navaja P. SCHREINER, *Das Christentum in Bulgarien vom 864*, *Miscellanea Bulgarica* 5, 1987, 51–61, zlasti 53 s.).

¹⁶⁵ HIEROCLIS Synecdemos, 638–641 (cit. ed. 4–6); prim. tudi F. PAPAZOGLU, *Makedonski gradovi*, »Sinoptička tabela« v prilogi.

¹⁶⁶ H. WOLFRAM, *History of the Goths*, Berkeley and Los Angeles 1988, 139–150.

¹⁶⁷ O. J. MAENCHEN-HELFEN, *Die Welt der Hunnen*, Wien–Köln–Graz 1978, 87–93; hunski vpad vse do Termopil omenja MARCELLINUS V. C. COMES, *Chronicon*, A. 447 (3) (*Chronica minor* II, ed. Th. MOMMSEN, *Mon. Germ. hist., Auct. ant.* 11, 1894, 82).

¹⁶⁸ Gl. op. 92.

¹⁶⁹ MARCELLINUS V. C. COMES, *Chronicon*, A. 518 (1) (cit. ed. 100): »In provincia Dardania addiduo terrae motu viginti quattuor castella uno momento conlapsa sunt... Scopus namque metropolis, licet civium suorum hostem fugientium clade, funditus tamen corruit...«

¹⁷⁰ Prim. za celotni Ilirik G. DAGRON, *Les villes dans l'Illyrie protobyzantine*, v zborniku *Villes et peuplement* (kot v op. 1), 1–20.

Vsekakor je v primerjavi z razvojem v drugih provincah Balkana in Podonavja presenetljivo dejstvo, da se makedonski škofje v času rušenja antičnega sveta na prehodu iz 6. v 7. stoletje z izjemo Soluna, ki je bil končen, vendar nedosežen cilj slovanskih vpadov,¹⁷¹ prav redko omenjajo. Njihove omembe bi pričakovali v zbirki pisem papeža Gregorija Velikega, ki nam slikajo razmere v cerkvi v Iliriku, namreč notranje spore in propad okrog leta 600. Kot mejnike na podlagi papeških pisem, ki kažejo na čas propada cerkvenega življenja zaradi avarskih in slovanskih vpadov, naj omenimo poziv papeža vsem škofom v Iliriku iz leta 591, naj v skladu s cesarskim odlokom pomagajo škofom, ki so morali zaradi barbarskih vpadov zbežati,¹⁷² padec Justinijane Prime po letu 602, nadškofijskega središča za severne predele današnjega makedonskega prostora, ki pa v Gregorijevi dobi ni imelo niti približno take vloge kot mu jo je namenil cesar Justinijan,¹⁷³ kontinuirano ogrožanje Soluna kot glavnega mesta Makedonije¹⁷⁴ ter končno dogodke v Starem Epiru, v jugozahodnem sosedstvu Makedonije, leta 603, ki nam kažejo, da so Slovani tedaj prodrli že globoko v grške dežele; škof iz Evrije na epirskem kopnem se je pred njimi zatekel na otok Krf.¹⁷⁵

V luči pisanih virov cerkveno življenje v severnih predelih Makedonije okrog leta 600 zamre, v južnih pokrajinah pa je zelo ogroženo. Škofijski sedeži se na ozemlju, ki so ga zavzeli Slovani, ne omenjajo več, tudi v kasnejših virih ne, z eno samo izjemo. Na šestem ekumenskem koncilu v Carigradu 681 se omenja med udeleženci škof Johannes iz Stobov,¹⁷⁶ na cerkvenem zboru v Carigradu

¹⁷¹ Gl. op. 182.

¹⁷² GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epistularum* 1, 43 (ed. D. NORBERG, *Corpus Christ. Ser. Latina* 140, 1982, 57); prim. L. WALDMÜLLER, *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert*, Amsterdam 1976, 188 s.; 200; F. K. LUKMAN, *Gregorij Veliki in njegova doba*, Celje 1980, 151 s.; R. BRATOŽ, *Razvoj organizacije*, 380 s.; IDEM, *Die Entwicklung*, 187 op. 80.

¹⁷³ Papež Gregorij je v pismu oktobra 592 škofa Janeza iz Justinijane Prime, ki se je na nedovoljen način vmešal v spor med lariškim in tebanskim škofom, strogo kaznoval: razveljavil je vse njegove sklepe in ga za trideset dni izobčil, z nalogo, da v tem času prosi odpuščanja »cum summa paenitentia et cum lacrimis« in sicer z vso doslednostjo, sicer bo kaznen še strožja »severius puniendum«; GREGORIUS, *Registrum* 3, 6–7; cit. ed. 151–155). Papež je dve leti kasneje škofa Feliksa iz Serdike opozoril, naj se pokorava svojemu nadškofu Janezu iz Justinijane Prime, ker je pač taka stara cerkvena ureditev, ki jo je treba spoštovati, sicer bo sam ukrepal proti njemu (»Nam nec tibi... licebit... contra morem maioribus tuis inobedientem existere, nec nos tantae indiscipline ecclesiasticam cognoscas dissimulare vel differre vindictam.« *Registrum* 5, 8, str. 274 s.). Škof Janez iz Justinijane Prime se omenja kot sonaslovljenec dveh pisem, nastalih kot izraz slabih odnosov papeža s cesarjem in carigrajskim patriarhom: pisma, v katerem papež razlaga stališče cerkve do cesarjevega zakona, po katerem je vojaškim osebam prepovedano, da bi stopile v duhovniški stan ali v samostane (*Registrum* 8, 10 (597), str. 527 s.), in pisma, v katerem papež protestira proti prizadevanju carigrajskega patriarha, da bi si nadel naslov »universalis« (*Registrum* 9, 157 (599), str. 714–716). Ko je cesar hotel nadškofa Janeza odstraniti s položaja zaradi bolezni, se je papež potegnil zanj, češ da je to proti kanonom (*Registrum* 11, 29 (601), str. 917 s.). Zadnje papeževno pismo nadškofu Janezu je nasvet, kako naj ravna s škofom Pavlom iz Dokleje, ki je s svojim obnašanjem prekorlačil vse doustne meje (*Registrum* 12, 10 (602), str. 982–984; v naslednjem pismu, naslovljenem na škofa Konstantina iz Skodre, v katerem papež tudi obravnava primer škofa Pavla iz Dokleje, škofa Justinijane Prime izrecno omenja kot svojega vikarija: »...exemplaria scriptorum... quae ad reverentissimum Iohannem fratrem nostrum Primae Iustinianae civitatis episcopum servanti vices nostras direximus...«; *Registrum* 11, 11 (602), str. 984 s.). Iz vseh teh oomb je razvidno, da je bila Justinijana Prima ob koncu svojega obstoja papeški vikariat, s podobnim statusom kot Solun, pod budnim papeževim nadzorom. Papež Gregorij je škofa Justinijane Prime ostro kaznoval ob njegovem posegu v razmere v erški deželah, ki so bile izven območja nadškofijske, vendar ga je ščitil proti škofu iz Serdike, metropolitu Sredozemske Dacije, ki je kazal težnje po osamosvojitvi, pomagal mu je urejati zadeve v Prevalitani (škof Pavel iz Skodre) in ga vključil v svojo politiko konfliktov s cesarjem in carigrajskim patriarhom. — O Justinijani Primi v luči Gregorijevih pisem gl. F. K. LUKMAN, *Gregorij Veliki*, 151–157; L. MAKSIMOVIĆ, o. c. (kot v op. 140), 50; L. WALDMÜLLER, o. c., 193; Ch. PIETRI, *La géographie*, 55 ss.

¹⁷⁴ Papeška korespondenca s solunskim škofom Evzebijem odraža urejen status nadškofijske in urejene odnose z Rimom. Ko je naslovljenec več, se pojavlja solunski nadškof na prvem mestu (*Registrum* 8, 10 (597); 9, 157 (599); str. 527 s.; 714 ss.: o vsebini pisma prim. op. 173). Dve papeževi pismi solunskemu nadškofu Evzebiju se nanašata na afero v zvezi z nekaj solunskimi kleriki, osumljenimi monofizitizma (*Registrum* 9, 197 (599) (str. 752 ss.); 11, 55 (601) (str. 959 s.)). Korespondenca kaže na dobre odnose med solunskim škofom in papežem, ki je tako kot v primeru Justinijane Prime ščitil staro ureditev in budno nadzoroval početje solunskega nadškofa (prim. tudi *Registrum* 14, 8 (603) (str. 1076 ss., zlasti 1078, 59 ss.)). Prim. Ch. PIETRI, *La géographie*, 54 ss. O slovanskih napadih na Solun gl. op. 182.

¹⁷⁵ L. WALDMÜLLER, o. c., 200 s.; L. MARGETIĆ, *Gregorio I — papa politico*, Ziva antika 29, 1979, 269–274.

¹⁷⁶ J. D. MANSI, *Concil. II*, 613 D: 645 A: R. RIEDINGER, *Die Präsenz- und Subskriptionslisten des VI. oekumenischen Konzils (680/81) und der Papyrus Vind. G. 3*, Bayerische Akad. d. Wiss., Philosophisch-hist. Kl., Abhandlungen, N. F., Heft 85, München 1979, 16: 22–27 (n. 57); težke razmere v makedonski Cerkvi v tej dobi kaže dejstvo, da se je koncila udeležil poleg stobitanskega škofa samo škof Johannes iz Soluna, »vicarius Romae, legatus« (R. RIEDINGER, o. c.,

692 (Quinisextum) pa njegov naslednik Margarites.¹⁷⁷ Kako si lahko razložimo te pozne omembe škofije v Stobih, približno devetdeset let potem, ko so Slovani preplavili območje srednjega Povardarja?

Podpisi udeležencev šestega ekumenskega koncila in drugi viri iz časa okrog 680 kažejo nekoliko presenetljivo podobo balkanskih dežel v tej dobi.¹⁷⁸ Omemba dveh škofov iz Stobov v letih 681 in 692 v luči teh poročil niti ni nenavadna, čeprav gre za ozemlje, ki so ga na prehodu iz 6. v 7. stoletje preplavili Slovani. Iz tega časa, pa tudi precej poznejšega, poznamo vrsto primerov bežanja škofov iz ogroženih področij v varnejše kraje in nastanitev v novem okolju, kar je lahko povzročalo hude spore (primer ubeglega škofa iz Evrije na Krfu, primer škofa Janeza iz Panonij v istrskem Novigradu, primer škofa Fidencija iz Julija Karnika v Čedadu okrog 705 (?), primer ciprskega škofa, ki se je pred Arabci zatekel v Propontido),¹⁷⁹ spet drugič pa do spora ni prišlo ali to vsaj ni znano (primer bega škofa Dulcissima iz Dorostola ob Donavi v Odessos ob Črnem morju okrog leta 600).¹⁸⁰

Analogen primer omembi škofov iz Stobov v letih 681 in 692 je omemba celejanskega (?) škofa Andreja med podpisniki lateranske sinode leta 681 v zaporedju istrskih škofov, med škofom iz Cise in škofom iz Trsta.¹⁸¹ Očitno moremo tudi tega škofa iskati nekje na obali bizantinske Istre, približno stopetdeset do dvesto kilometrov izven matične škofije. Približno tolikšna je tudi razdalja med Stobi, tedaj (tako kot Celeja) preplavljenimi s slovanskim prebivalstvom, in Solunom ter drugim krajem ob makedonski obali, ki jih Slovani niso zavzeli.¹⁸² Domnevati moremo, da je bilo pribežališče škofov iz Stobov nekje na tem področju, če se niso kar zadrževali v prestolnici. Cerkvenozgodovinski viri dokazujejo, da cerkvena organizacija na ozemlju, ki so ga poselili Slovani, ni bila povsem razrušena, zlasti ne v nižjih strukturah. Za dobo okrog leta 680 se omenjajo grški duhovniki v novonastali bolgarski državi in iz vira je razvidno, da gre za relikte cerkvene organizacije iz antike in ne za prišleke iz bizantinske

7; 14–15). Ta škof (ne pa Johannes iz Stobov), nastopa med podpisniki pisma koncila papežu Agatonu (AGATHO Papa, Epistola 4; Patrologia Latina 87, 1253/4 A) na častnem petem mestu, takoj za škofi Carigrada, Aleksandrije, Antiohije in Jeruzalema. Nekoliko večja je bila udeležba makedonskih škofov na sinodi 692 (prim. L. WALDMÜLLER, o. c., 369).

¹⁷⁷ J. D. MANSI, Concil. 11, 993 B (v latinskem prevodu: Margarites peccator episcopus Stoborum definens subscripsi). Prim. L. WALDMÜLLER, o. c., 369.

¹⁷⁸ R. RIEDINGER, o. c.; o koncilu splošno gl. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles III*, Paris 1909, 472–538; A. FLICHE — V. MARTIN, *Storia della Chiesa V*, Torino 1971, 256–265 (214–227).

¹⁷⁹ O primeru ubežnega škofa iz Evrije gl. op. 175; o Janezu iz Panonij v Istri gl. R. BRATOZ, *Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekrščanske cerkve v Istri (4.–6. stoletje)*, Antični temelji naše sodobnosti, Ljubljana 1987, 13–26, zlasti 21 ss.; L. MARGETIĆ, *Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, 113 ss. O škofu Fidenciju iz Julija Karnika poroča PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* 6, 51 (prev. F. BRADAC, B. GRAFENAUER, K. GANTAR, Maribor 1988, 276–277). Preselitev škofa Fidencija iz Julija Karnika v Čedad, do katere je prišlo »antiorie tempore« (z ozirom na dogodke okrog 730), »cum voluntate superiorum ducum« (z ozirom na vojvodo Pemona, 706–739), zgodovinarji različno datirajo, bodisi v čas 670–675 (M. BROZZI, *Il ducato longobardo del Friuli*, Udine 1981 (2. izd.), 90; O. HAGENEDER, *Die kirchliche Organisation im Zentralalpenraum vom 6. bis 10. Jahrhundert*, Frühmittelalterliche Ethnogenese im Alpenraum, Nations 5, Sigmaringen 1985, 213), bodisi v čas okrog 705 (G. C. MENIS, *La basilica paleocristiana nelle diocesi settentrionali della metropoli d'Aquileia*, Città del Vaticano 1958, 67; L. WALDMÜLLER, o. c., 424) ali celo v čas okrog 720 (F. QUAI, *La sede episcopale del Forum Iulium Carnicum*, Udine 1973, 132; M. MIRABELLA ROBERTI, *Una diocesi alpina nell'area metropolitica di Aquileia*, Kulturhistorische und archäologische Probleme des Südostalpenraumes in der Spätantike, Wien–Graz–Köln 1985, 112), kar se zdi z ozirom na poročilo Pavla Diakona prepozno. O škofu s Cipra kot ubežniku v Propontidi gl. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles III*, (can. 39 sinode leta 692).

¹⁸⁰ R. PILLINGER, *Der Ausgang des antiken Christentums am Unterlauf der Donau*, Lebendige Altertumswissenschaft (Festgabe H. Vettors), Wien 1985, 265–269; EADEM, *Das Martyrium des heiligen Dasius*, Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte Bd. 517, Wien 1988, 51 (z ostalo literaturo).

¹⁸¹ J. D. MANSI, Concil. 11, 312; F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, Ljubljana 1902, 186 (231); S. AGATHO PAPA, Epistola 3 (Patrologia Latina 87, 1243 A).

¹⁸² O slovanskih napadih na Solun gl. F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev I*, 89 (106 s.); 120 (157–163); Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I, Beograd 1955, 173–216; L. WALDMÜLLER, o. c., 198 s.; 321–326; 369 s.; 394; B. FERJANČIĆ, *Invasions et installation des Slaves dans les Balkans*, v zborniku *Villes et peuplement* (kot v op. 1), 85–109 (s podrobno literaturo); D. M. METCALF, *The Mint of Thessalonica in the Early Byzantine Period*, ibidem, 111–129, zlasti 126 ss.; W. POHL, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr.*, München 1988, 101–112; 240–243; od domačih del gl. zlasti B. GRAFENAUER, *Kronološka vprašanja selitve južnih Slovanov ob podatkih spisa Miracula s. Demetrii*, Zbornik Filozofske fakultete 2, Ljubljana 1955, 21–54.

države.¹⁸³ Po drugi strani se že v tej dobi omenja misijonsko prizadevanje, oprto morda prav na te preživele relikte antične cerkvene organizacije. Trditev papeža Agatona v pismu bizantinskemu cesarju Konstantinu IV. iz leta 681, da se nahajajo papeški poslanci »in medio gentium, tam Langobardorum, quamque Sclavorum, nec non Francorum, Gallorum et Gothorum atque Britanno- rum...«¹⁸⁴ je vsaj z ozirom na slovanski svet nedvomno pretirana, je pa odraz papeževih cerkvenopolitičnih ambicij in do neke mere tudi dejanskih možnosti in aktivnosti. In v tej luči, ob obstoju relikto- v nižjih struktur cerkvene organizacije iz antike in ob poskusih širjenja krščanstva med leta 658 pokorjeno slovansko prebivalstvo povardarske Makedonije,¹⁸⁵ morda prav s pomočjo teh struktur, omemba dveh škofov iz Stobov v letih 681 in 692 niti ne učinkuje presenetljivo.¹⁸⁶ Nenavadnost teh omemb je še bistveno manjša, če jih obravnavamo v kontekstu sklepov cerkvenega zbora 692 (Quinisextum), ki ponovno urejajo položaj ubežnih škofov, z rešitvami, ki so v bistvu enake priporočilom papeža Gregorija Velikega škofom v Iliriku pred devetindevetdesetimi leti.¹⁸⁷

Zusammenfassung

DIE FRÜHCHRISTLICHE KIRCHE IN MAKEDONIEN UND IHR VERHÄLTNIS ZU ROM

Rajko Bratož

Die Geschichte des Christentums auf dem Gebiet des antiken Makedonien (mit Schwerpunkt der Darstellung auf dem Territorium des heutigen Republik M.) setzt zwar schon mit apostolischer Zeit ein, doch liegen danach zwei Jahrhunderte lang keine zuverlässigen Belege darüber vor. Die Überlieferung über die Märtyrer-Jungfrauen von Thessalonike aus der Zeit der großen Christenverfolgung ist, verglichen mit der außerordentlich verwickelten Überlieferung vom hl. Erasmus aus Formia bzw. Lynchnidus, verhältnismäßig klar und faßbar. Eine Analyse der Legendenquellen unter Berücksichtigung der Ergebnisse neuerer archäologischen Forschungen sowohl in Formia als auch in der Nähe Ohrids spricht zugunsten der Schlußfolgerung, daß die Anbetung des hl. Erasmus bereits in der Antike aus Süditalien in das Ohrider Gebiet übertragen wurde. Als glaubwürdigste Zeit dafür erscheint im Lichte der Korrespondenz der Päpste Gelasius und Hormisdas das Ende des 5. mit den ersten Jahrzehnten

¹⁸³ O sporu o cerkveni pripadnosti bolgarske države na sinodi v Carigradu 870 poroča zanimivo epizodo življenjepis papeža Hadrijana II. (*Liber pontificalis CVIII*, ed. L. DUCHESNE, vol. II, Paris 1952², 183, v. 4—6). Ko so zastopniki vzhodnih patriarhatov vprašali poslanca Bolgarov, čigavo deželo so oni osvojili in ali so bili tedaj v deželi latinski ali grški duhovniki, so ti odgovorili: »To deželo smo z orožjem odvzeli Grkom in tam nismo našli niti enega latinskega, temveč na grške duhovnike.« Izjava se torej nanaša na čas nastanka prve bolgarske države 680 (gl. G. OSTROGORSKI, *Zgodovina Bizanca*, Ljubljana 1961, 133 s.; V. GJUZELEV, *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter*, *Miscellanea Bulgarica* 3, Wien 1988, 37 ss.; H. D. DÖPMANN, *Bulgarien als Treffpunkt von östlichen und westlichen Christentum in frühbyzantinischer Zeit*, v zborniku R. PILLINGER (Hrsg.), *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Wien 1986, 64 ss.; P. SCHREINER, *Das Christentum in Bulgarien vor 864*, *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 55.

¹⁸⁴ J. D. MANSI, *Concil. II*, 293—294 C; *Patrologia Latina* 87, 1224 s. (latinski prevod), 1226 A (grški original); Ph. JAFFÉ — G. WATTENBACH, *Regesta*, 2110; L. WALDMÜLLER, o. c., 392.

¹⁸⁵ Cesar Konstantin II. je leta 658 šel na vojni pohod proti Sklavinijam in premagal vrsto slovanskih plemen v Povardarju. Gl. Vizantiski izvori I, 221—222; G. OSTROGORSKI, *Zgodovina Bizanca*, 126; 155 op. 16; L. WALDMÜLLER, o. c., 328; 378 (ponoven bizantinski pohod proti Sklavinijam 688/689).

¹⁸⁶ Medtem ko F. PAPAZOGLU, *Makedonski gradovi*, 240 meni, da je bil obstoj škofije v Stobih v tej dobi fikтивен, pa L. WALDMÜLLER, o. c., 369, dopušča možnost, da je ta škof (tako kot še nekateri drugi z ogroženih predelov, ki se omenjajo med udeleženci obeh cerkvenih zb- rorov) prebival v svojem mestu, bodisi pa gre za škofa »in partibus infidelium«. Primer škofa Kiprijana, ki je bil še ca. 685 v srednji Grčiji zajet od Slovanov (Vizantiski izvori I, 216; L. WALDMÜLLER, o. c., 372), kaže, kako je bilo v tisti dobi življenje cerkvenih dostojanstvenikov ogro- ženo.

¹⁸⁷ Sklepi sinode odražajo življenje cerkve v dobi, ko je bil znaten del države preplavljen od barbarov. V tem oziru sta zlasti zanimiva kanona 18 in 37. Prvi je določal, da se morajo kleri- riki, ki so zbežali pred barbari, po koncu nevarnosti vrniti na svoja prejšnja mesta. Se bolj je instruktiven can. 37. Ker se mnoga mesta nahajajo v barbarskih rokah, se mnogi novoizvoljeni škofje ne morejo nahajati v svojih škofijah. Kljub temu imajo kot ubežniki pravico, da posveču- jejo, da živijo rangu primerno in da jih kot take njihovi sobratje upoštevajo (gl. Ch. J. HEFELE — H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles III*, 560—578, zlasti 566—567; L. WALDMÜLLER, o. c., 397 s.). Prim. op. 172.

des 6. Jahrhunderts, wo die Beziehungen zwischen der Ohrider Kirche und den Paps-ten als sehr gut bezeichnet werden können.

Die makedonische Kirche organisierte sich im 4. und in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts durch die Errichtung einer größeren Zahl von Bischofssitzen und eines Metropolitenzentrums in Thessalonike. In dieser Zeit trat sie in christologischen Auseinandersetzungen auf, immer auf der katholischen Seite, doch profilierten sich ihre Vertreter weder als Theologen noch als Politiker. In der Zeit, wo Ostillyricum in den Rahmen des östlichen römischen Reiches (395) gelangt war und sich die Gefahr einer Vorherrschaft des Patriarchats, das von den oströmischen Kaisern unterstützt wurde, bemerkbar machte, entstand zu Beginn des 5. Jahrhunderts (412) das Vikariat von Thessalonike, eine päpstliche Institution mit Jurisdiktion über das gesamte Gebiet Ostillyricums, das der sich ausweitenden Einflußnahme Konstantinopels Einhalt gebieten und den römischen Einfluß auf diesem Gebiet sichern sollte. Bereits Mitte des 5. Jahrhunderts geriet diese Institution in eine Krise, die 484 im Auftreten des Akacius-Schismas gipfelte, als sich die Bischöfe von Thessalonike für die promonophysitische Religionspolitik des Patriarchen von Konstantinopel und des Kaisers Zeno entschieden. Für das Vikariat von Thessalonike bedeutete das praktisch das Ende seines Bestehens. Die Bemühungen Roms, den ehemaligen Einfluß in Ostillyricum wiederzubeleben, waren besonders intensiv in der Zeit des Papstes Gelasius, dem es gelang, die Kirche in der benachbarten Dardania und auch anderswo (vor allem in Epirus Nova) für sich zu gewinnen. Der Kampf um den Einfluß in Illyricum setzte sich unter Papst Symmachus und vornehmlich unter Hormisdas fort, als Rom nach den großen Änderungen im byzantinischen Staat, nach dem Tod des Kaisers Anastasius und nach den Verwicklungen in der Kirche von Thessalonike seinen Einfluß in Illyricum für einige Zeit erneuerte.

Dieser römische Sieg war jedoch nur von kurzer Dauer. Justinians kirchenadministrative Reform samt der Gründung des Erzbistums Justiniana Prima, dem die nördliche Hälfte des ehemaligen Vikariats von Thessalonike zugewiesen wurde, bedeutete — unter völliger Nichtachtung päpstlicher Verordnungen und unter Druckausübung auf die Kirche in Illyricum anlässlich des theopaschitischen und des Dreikapitelstreites —, daß die weltliche Macht des byzantinischen Kaisers, der die frühere Ordnung radikal verändert hatte, mit ihrer Einflußnahme die Oberhand gewann.

Den letzten Zeitabschnitt in der Geschichte der frühchristlichen Kirche in Makedonien bildet die Zeit um die Wende vom 6. zum 7. Jahrhundert, die in den Briefen des Papstes Gregors des Großen erläutert wird. Im Prinzip behielt dieser Justinians Ordnung bei, doch das Erzbistum Justiniana Prima hatte damals noch bei weitem nicht die Rolle inne, die ihm Justinian zugedacht hatte. Auf diese Zeit beziehen sich die letzten Berichte über die Bischofssitze in einem größeren Teil Makedoniens. Um die Wende des 7. Jahrhunderts ging die frühchristliche Kirche im Zuge mächtiger Slaweneinfälle auf einem größeren Teil des behandelten Territoriums unter, ihre Relikte blieben jedoch noch lange erhalten. Zwei Bischöfe aus Stobi nahmen an den Kirchenversammlungen 681 und 692 in Konstantinopel teil. Diese letzten Erwähnungen der Bischöfe aus dem nordmakedonischen Gebiet überraschen nicht, wenn man sie in einem weiteren Kontext der Verhältnisse auf dem Balkan im ausgehenden 7. Jahrhundert betrachtet.

GORIŠKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo šestnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko — Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 66000 Koper-Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!